

Duaalin käyttö mansin kielessä
Vertailussa käännetty kirjakieli, pohjoismurre ja itämurre

Katri Priiki
Sivuaineen tutkielma
Suomalais-ugrilainen kielentutkimus
Suomi ja sen sukukielet
Kieli- ja käännöstieteiden laitos
Turun yliopisto
Marraskuu 2011

TURUN YLIOPISTO

Kieli- ja käännöstieteiden laitos / humanistinen tiedekunta

KATRI PRIIKI: Duaalin käyttö mansin kielessä.

Vertailussa käännetty kirjakieli, pohjoismurre ja itämurre

Sivuaineen tutkielma: 51 s.

Suomi ja sen sukukielet

Suomalais-ugrilainen kielentutkimus

Marraskuu 2011

Sivuaineen tutkielmani käsittelee duaalin eli kaksikon numeruksen käyttöä kolmessa erilaisessa mansin kielen aineistossa. Vertaan toisiinsa ja aikaisemman tutkimuksen havaintoihin venäjistä mansiksi 1950-luvulla käännetyn n. 60-sivuinen pienoismaanin Pavlik Morozovin kieltä, mansin pohjoismurteella samalla vuosikymmenellä nauhoitettuja ja litteroituja satuja, kertomuksia ja lauluja sekä 1900-luvun alussa kerättyjä itäisen, nyt jo kuolleen murteen kertomuksia. Lähtökohtanani ovat aikaisemman tutkimuksen havainnot, että sekä käännöskielessä että kuolevassa kielessä voi esiintyä kielen rakenteen yksinkertaistumista. Erityisesti huomioin duaalin käytön erityispiirteet: missä luvussa substantiivi on lukusanan 'kaksi' jälkeen, mitä lukua käytetään parillisia ruumiinosia ja vaatekappaleita merkitsevissä sanoissa ja kuinka eri aineistoissa esiintyy duaalin tunnusten avulla tehtyä kahden substantiivin rinnastusta eli niin kutsuttua resiprookkista duaalia.

Käännöskielen piirteiksi tutkimusaineistossa osoittautuvat erityisesti muuta aineistoa runsaampi duaalisten pronominien ja substantiivien käyttö sekä resiprookkisen duaalirinnastuksen vähäisyys. Myös kuolevassa kielessä, itämansin aineistossa, resiprookkinen rinnastus on epäproduktiivista verrattuna elinvoimaiseen pohjoismansiin, jossa kyseistä duaalin käyttötapaa esiintyy laajasti erilaisissa merkityksissä. Lukusanan 'kaksi' jälkeen substantiivin luku on yleisemmin duaali pohjoismansin kertomus- ja runoaineistossa, itämansin aineistossa ja käännöskielessä taas yksikkö. Havaintoni on, että lukusana 'kaksi' voi esiintyä myös resiprookkisen duaalin määritteenä. Käännöskielestä tällaista käyttöä ei löydy. Parillisten ruumiinosien ja vaatekappaleiden nimitykset ovat molempiin osiin viitattaessa useimmiten duaalissa ja yhteen osaan viitattaessa yksikössä. Itämansin aineistossa esiintyy yksi vanhakantainen 'puoli'-sanan avulla muodostettu viittaus yhteen käteen. 'Käsi'- ja 'jalka'-sanoja esiintyy myös yksikössä viittaamassa molempiin käsiin tai jalkoihin erityisesti pohjoismansin runomuotoisessa aineistossa sekä konventionaalistuneissa merkityksissä.

Asiasanat: duaali, kielen muuttuminen, kielen sammuminen, käännöskieli, mansin kieli

SISÄLLYS

1. JOHDANTO.....	2
1.1. Tutkimuskysymykset ja -hypoteesit.....	2
1.2. Mansit ja mansin kieli.....	4
1.3. Aineiston esittely.....	5
2. URALILAINEN DUAALI.....	10
3. MUODOSTUS.....	13
3.1. Nominien duaali.....	13
3.1.1. Absoluuttinen taivutus.....	13
3.1.2. Possessiivinen taivutus.....	15
3.1.3. Persoonapronominit.....	17
3.2. Verbien duaali.....	19
4. AIKAISEMPI TUTKIMUS DUAALIN KÄYTÖSTÄ.....	22
4.1. Duaalin perustehtävät.....	22
4.2. Resiprookkinen käyttö.....	23
5. DUAALI TUTKIMUSAINEISTOSSA.....	25
5.1. Duaali numeruksena.....	25
5.1.1. Nomineissa.....	25
5.1.2. Verbeissä.....	29
5.2. Duaali lukusanan 'kaksi' jälkeen.....	31
5.3. Duaali parillisten sanojen yhteydessä.....	34
5.4. Resiprookkinen käyttö.....	38
6. TULOKSIA JA PÄÄTELMIÄ.....	43
7. LOPUKSI.....	47
LÄHTEET.....	49

1. JOHDANTO

1.1. Tutkimuskysymykset ja -hypoteesit

Tässä tutkimuksessa tarkastelun kohteena on mansin kielen duaali ja erityisesti sen käyttö. Pyrin selvittämään, kuinka yleinen duaalimerkintä mansissa on ja esiintyykö sitä kaikissa sellaisissa asemissa, joissa se kieliopillisesti olisi mahdollinen. Vertaan duaalin muodostusta ja käyttöä mansin itä- ja pohjoismurteissa toisiinsa. Aineistonani on nauhoitetusta puheesta litteroituja kertomuksia, satuja ja lauluja sekä venäjistä mansin kirjakielelle käännetty pienenoisromaani. Etsin duaalin käytöstä eroja aineistoni eri osien väliltä ja vertaan duaalin käyttöä käännettyssä tekstissä alkujaan mansiksi tuotettuihin teksteihin. Tässä tutkimuksessa erityisenä huomion kohteena on niin kutsuttu resiprookkinen duaalirinnastus sekä se, kuinka duaalimerkintä käyttäytyy lukusanan 'kaksi' sekä niin kutsuttujen parillisten sanojen kuten ruumiinosia tai vaatekappaleita merkitsevien sanojen yhteydessä. Lähtökohtanani on Bírón ja Sipőczin (2009: 322) nykymansista tekemä havainto, jonka mukaan duaalin käytössä esiintyy horjuvuutta ja duaalin merkitseminen tai merkitsemättä jättäminen on nykykielessä epäsäännöllistynyt.

Pohjustan duaalin käyttöä koskevaa analyysia käsittelemällä duaalia ensin lyhyesti historiallisesta näkökulmasta (luku 2) ja sitten muodostuksen kannalta (luku 3). Duaalin historiaa käsittelevässä luvussa sivuan myös muita uralilaisia kieliä, joissa duaali esiintyy, sillä yleisesti ajatellaan duaalin periytyvän niihin yhteisestä lähteestä aina uralilaisesta kantakielestä asti. Duaalin muodostusta käsittelen mansin eri murteissa kielioppeihin perustuen lähinnä vertaamalla pohjoismurteen ja itämurteen muodostustapoja. Esittelen duaalin käytöstä tehtyä aikaisempaa tutkimusta luvussa 4. Varsinainen oman aineistoni analyysi on luvussa 5 ja tulokset esitetään tiivistetysti luvussa 6.

Näkökulmani on deskriptiivinen ja aineistolähtöinen, sillä pyrin kuvaamaan duaalin esiintymistä tutkimusaineistossa ja etsimään eroavaisuuksia eri aineistojen väliltä. Hypoteesini on, että käänöskielessä duaalia esiintyy vähemmän ja yksipuolisemmin kuin alun perin mansiksi tuotetussa aineistossa. Oletan, että käänöskielisyys voisi näkyä erityisesti substantiivin luvun valinnan horjuvuutena lukusanan 'kaksi' ja parillisten sanojen yhteydessä. Hypoteesini perustuu käänöskielestä yleisesti tehtyihin havaintoihin, joiden mukaan käänöskielessä voi esiintyä yksinkertaistumista ja käänöksen kohdekielelle tyypilliset piirteet, joita lähdekielessä ei esiinny, voivat olla käänöksessä aliedustettuina (Chesterman 2004: 40; Tiittula, Liisa 2010: 259; Tirkkonen-Conditt 2004). Oletan myös, että mansiksi kerrottujen kansansatujen kielessä duaalin käyttö olisi monipuolisempaa kuin käänöskielisessä aineistossa ja että esimerkiksi duaalin resiprookkista käyttöä esiintyisi niissä käännettyä tekstiä enemmän.

Aineistoni nyt jo kuollutta mansin itäistä murretta sisältävän osan olen ottanut tarkasteluun mukaan siksi, että voin tarkastella, eroaako duaalin käyttö kansansaduissa itämansissa ja pohjoismansissa toisistaan. Tarkastelun lähtökohtana on hypoteesini, että tallennushetkellä enää vähäisessä käytössä ja vähitellen katoamassa olleessa itämansin murteessa kieliopillisten muotojen käyttö voi olla horjuvampaa kuin pohjoismurteessa, joka on mansin murteista elinvoimaisin. Kuolemassa olevissa kielissä on nimittäin havaittu esiintyvän morfologista yksinkertaistumista ja epäsäännöllisen vaihtelun lisääntymistä (Wolfram 2004: 769, 773–774). Mikäli sekä käänöskielestä että itämurteesta löytyy horjuvuutta duaalin kieliopillisen merkinnän käytöstä, voin verrata havaitsemiani epäsäännöllisyyksiä toisiinsa.

1.2. Mansit ja mansin kieli

Mansin eli vogulin kieli muodostaa yhdessä lähimmän sukukielensä hantin eli ostjakin kanssa uralilaisten kielten obinugrilaisen haaran. Obinugrilaisten kielten puhujat erkaantuivat unkarilaisten esi-isistä noin 1000–500 e.a.a. On viitteitä siitä, että yhteisugrilaisena aikana obinugrilaiset kansat harjoittivat hevostaloutta mutta siirtyivät sittemmin aroilta metsäalueille, mukautuivat pyyntikulttuuriin, ja pohjoisimmat obinugrilaiset omaksuivat myös poronhoito-elinkeinon. Mansin ja hantin kielten arvellaan erkaantuneen toisistaan ennen 500-lukua j.a.a. Vanhastaan manseja, omakieliseltä nimeltään *māńsi*, asui koko Uralvuoriston ja Ob- ja Irtyš-jokien välisellä alueella Obin alajuoksulta Tavdalle asti. (Keresztes 1998: 389; Kulonen 1991: 255–258.)

Kieli jaetaan yleensä neljään päämurteeseen. Pohjoiset ja läntiset murteet ovat olleet komin ja venäjän vaikutuksen alaisina, kun taas eteläiset ja itäiset murteet ovat saaneet vaikutteita Siperian turkkilaiskielistä (Keresztes 1998: 389). Mansin eteläinen ja muista suuresti poikkeava Tavdan murre on kuollut jo 1900-luvun alussa ja läntinenkin lukuisia alamurteita käsittänyt murre pian sen jälkeen. Itäistä, Kondan ja Jukondan alueiden murretta puhuttiin suhteellisen laajalti vielä 1900-luvun puolivälissä, mutta nykyään sekin katsotaan käytännössä kuolleeksi. (Bíró–Sipőcz 2009: 322; Kálmán 1976: 10–11; Sipőcz 1993: 146.)

Mansin kieltä kirjoittivat ensimmäisinä venäläiset lähetyspapit, jotka käänsivät itäiselle Kondan murteelle uskonnollisia tekstejä 1800-luvulla. Varsinainen kirjakieli mansille luotiin kuitenkin vasta, kun lokakuun vallankumouksen jälkeen alettiin kehittää äidinkielistä kouluopetusta ja luku- ja kirjoitustaito yleistyi mansien keskuudessa. Tällöin kirjakielen pohjaksi otettiin mansin pohjoismurre. 1930-luvulla julkaistiin paljon koulukirjoja, satukokoelmia ja käännöskirjallisuutta. Vuoteen 1937 saakka mansia kirjoitettiin latinalaisilla aakkosilla, sen jälkeen kyrillisellä ortografialla. (Kálmán 1976: 27.)

Olen valinnut ensisijaiseksi tutkimuskohteekseni vielä elossa olevan pohjoisen murteen, koska siitä on helposti saatavilla sekä puhutusta kielestä nauhoitettua ja litteroitua sekä kirjakielistä venäjältä käännettyä aineistoa. Pohjoismurre on suhteellisen yhtenäinen (Kálmán 1976: 12) ja murteista yksinkertaisin (Kulonen 1991: 257, 270). Sitä puhutaan muutamissa¹ kylissä Luoteis-Siperiassa Obin alajuoksun läntisillä sivujoilla, erityisesti Sosvalla (Bíró–Sipőcz 2009: 322; Kulonen 1991: 255). Nykyään myös pohjoismurteen puhujat vähenevät huomattavaa vauhtia, ja mansi onkin varsin vakavasti uhanalainen kieli (Bíró–Sipőcz 2009: 321–322). Näin ollen kenttätyö mansien parissa olisi ajankohtaista, jotta tiedot nykykielestä saataisiin talteen mahdollisimman hyvin.

Väestötilastoissa mansin kansallisuudekseen ilmoittaneiden määrä on pysynyt samana tai jopa noussut vuosien mittaan. Tämä uralilaisien vähemmistökielten keskuudessa yleinen tendenssi ei korreloi kielen puhujamäärien kanssa, sillä vuoden 2002 väestönlaskussa manseiksi ilmoittautuneista reilusta 11 000 ihmisestä vain 17,5 prosenttia ilmoitti äidinkielekseen mansin. Bíró ja Sipőczin mukaan tilanteeseen on ainakin osasyynä seka-avioliittojen runsaus: mansilais-venäläiset lapset saavat alkuperäiskansan statuksen, josta heille voi olla etua esimerkiksi opiskelupaikan saannissa, mutta perheen kotikielenä on useimmiten ainoastaan venäjä. (Bíró–Sipőcz 2009: 322–323.)

1.3. Aineiston esittely

Aineistonani on 104 tekstiä (89 sivua) pohjoismansilaisia kertomuksia ja runoja Béla Kálmánin kokoelmasta *Wogulische Texte mit einem Glossar* (WTG). Mansin itäistä murretta on 4 tekstiä (18 sivua), jotka ovat alkujaan Artturi Kanniston keräämiä mutta käyttämäni teokseen *Itämansin kielioppi* ja tekstejä (IKT) Ulla-Maija Kulosen toimittamia ja suomentamia. Kulosen teoksen itämurteiset tekstit on kerätty Keski- ja Ala-Kondalta 1900-luvun

¹ Sipőcz (1993: 144) toteaa, että huomattavissa määrin manseja elää enää vain yhdeksässä kylässä: Wanseturissa, Njaksimwolissa, Saranpaulissa, Sosvassa, Anejewassa, Sartinjassa, Hurumpaulissa, Sukyrjassa ja Kimkjassujissa.

alussa (Kulonen 2007: 9). Kálmánin tekstit puolestaan ovat mansin pohjoismurretta Sosvan, Sygvan, Obin ja Jukondan alueilta. Kálmán on nauhoittanut kokoelmansa kertomukset ja runot vuonna 1957. (Kálmán 1976: 10–12.)

Näistä kahdesta painetusta teoksesta olen kerännyt duaalin esiintymät käsin. On siis mahdollista, että joitakin muotoja on jäänyt tunnistamatta, etenkin kun käytännön mansin taitoni ei ole kovin hyvä ja tekstien seuraaminen vaatii sanakirjojen ja kielioppien apua. Molempien kokoelmien tekstit ovat murteellista puhekieltä ja sisältävät kullekin puhujalle tyypillisiä äänteellisiä erikoisuuksia, mikä hankaloittaa duaalimuotojen tunnistamista.

Lisäksi aineistonani on noin 60 sivun mittainen venäjistä mansin kirjakielelle käännetty pienoismaaani, V. Gubarevin kirjoittama ja N. M. Sadomin kääntämänä vuonna 1953 mansiksi ilmestynyt Pavlik Morozov (PM). Pienoismaaani on elektroninen korpusversio, joten olen voinut poimia siitä duaaliesiintymät sähköisellä haulla. Koska kirjakielinen teksti lisäksi sisältää litteroitua puhekieltä vähemmän äänteellisesti vaihtelevia muotoja, lienee sähköinen haku tässä tapauksessa käsin tehtyä poimintaa luotettavampi.

Käännöskielen aineisto antaa mahdollisuuden tehdä havaintoja siitä, eroaako venäjistä mansiksi käännetty aineisto alun perin mansiksi muistiin merkitystä aineistosta duaalin käytön osalta. Yleismaailmallisesti käännöskielen piirteitä oletetaan olevan yksinkertaistuminen ja tyylin tasoittuminen. Verrattaessa käännöstä kohdekielen muihin teksteihin siinä voidaan havaita muun muassa konventionaalistumista ja sanaston epätyypillistä jakautumista. Erityisesti sellaiset kohdekielen elementit, joita lähdekielellä ei esiinny, voivat olla käännettyssä tekstissä aliedustettuina. (Chesterman 2004: 40; Tiittula, Liisa 2010: 259; Tirkkonen-Condit 2004.) Koska nykyvenäjässä duaalia ei numeruskategoriana esiinny, voi duaalimerkinnän esillepano mansiksi käännettyssä tekstissä olla vähäisempi kuin alkuperäiskieleltään mansilaisissa teksteissä. Hypoteesiani tukee Kálmáninkin (1976: 10) maininta siitä, kuinka hänen yrittäessään saada mansiopiskelijoita kääntämään esimerkkilauseita

venäjältä mansiksi käännökset olivat usein hyvin venäläisvaikutteisia ja duaalimuotojen esiintyminen oli harvinaista, vaikka vapaassa kertovassa puheessa duaali on merkitty aina.

Lähteissäni on käytetty toisistaan poikkeavia kirjoitustapoja: Kulosen kieliopissa (2007) on käytössä erikoismerkkejä välttävä yksinkertaistettu tarkekirjoitus (selostettu tarkemmin mts. 13–21), Kálmánin kieliopissa (1976) perinteisempi tarkekirjoitus (tarkemmin mts. 35) ja Pavlik Morozov -pienioisromaani on kirjoitettu mansin kirjakielen kyrillisellä ortografialla. Mansin kyrillinen ortografia jättää huomioimatta esimerkiksi vokaalien pituusopposition, joten se ei ole kielentutkimuksen kannalta paras mahdollinen. Kuitenkin välttääkseni translitteroinnista johtuvia virheitä olen säilyttänyt sekä kieliopista että Pavlik Morozovista ottamani esimerkit alkuperäisessä kirjoitusasussaan. Taulukossa 1 (s. 8–9) esitän eri lähteiden kirjainmerkkien vastaavuudet.

Myöhemmin tekstissä viitataan Pavlik Morozovista poimimiini esimerkkeihin lyhenteellä PM ja sähköisen korpuksen lausenumeroilla. Kálmánin tekstikokoelmasta poimitut esimerkkilauseet paikannan lyhenteellä WTG (Wogulische Texte mit einem Glossar) ja Kulosen lyhenteellä IKT (Itämansin kielioppi ja tekstejä) sekä sivunumerolla. Olen lihavoanut esimerkkilauseista duaalia ilmaisevat suffiksit ja pronominit sekä alleviivannut kussakin esimerkissä erityisen huomion kohteena olevat sanat.

TAULUKKO 1. Eri lähteissä (Kálmán 1976a; 1976b; Kulonen 2007) käytetyt merkintätavat ja niiden äänteellinen vastaavuus.

Kálmánin (1976a: 35) käyttämä tarkekirjoitus tai perinteinen FU-transkriptio	Kulosen (2007: 13–21) käyttämä erikoismerkkejä karttava tarkekirjoitus	Mansin kirjakielen kyrillinen ortografia
<i>p</i>	p	п
<i>t</i>	t	т
<i>t̃</i>	ty	ть
<i>k</i>	k	к
<i>k_o</i>	k ^o	
<i>s</i>	s	с
<i>s̃</i>	sy	сь
<i>w</i>	w	в
<i>j</i>	j	й
<i>χ</i>	x	х
<i>χ_o</i>	x ^o	
<i>γ</i>	g	г
<i>l</i>	l	л
<i>l̃</i>	ly	ль
<i>r</i>	r	р
<i>m</i>	m	м
<i>n</i>	n	н
<i>ñ</i>	ny	нь
<i>ŋ</i>	ng	нг
<i>a</i>	a	а (я)
<i>ā</i>	aa	а (я)

<i>e</i>	е	э, е
<i>ē</i>	ее	э, е
<i>(ə)</i>	ø	ы
<i>u</i>		у
<i>i</i>	і	и
<i>(i)</i>		ы
<i>ī</i>	ii	и
<i>o</i>	о	о
<i>ō</i>	oo	о
<i>u</i>	u	у
<i>ū</i>	uu	у
<i>ē</i>	ōō	
<i>ū</i>	üü	
<i>o</i>	å	
<i>ā</i>	ä	
<i>ā</i>	ää	
<i>óå</i>	öä	

2. URALILAINEN DUAALI

Monissa maailman kielissä esiintyy yksikön ja monikon lisäksi tasan kahta tarkoitetta ilmaiseva numerus, duaali eli kaksikko. Uralilaisen kielikunnan ulkopuolella duaalia tavataan esimerkiksi monissa Tyynenmeren, Australian ja Aasian alkuperäiskansojen kielissä. Joissakin kielissä esiintyy myös täsmälleen kolmea tarkoitetta ilmaiseva numerus triaali (*trial*) ja epämääräisemmin muutamaa ilmaiseva paukaali (*pauca*). On huomattava, että duaalin esiintyminen kielessä vaikuttaa monikon merkitykseen: duaalikielen monikko viittaa aina vähintään kolmeen tarkoitteeseen. (Siewierska 2004: 88–90.) Tämä merkitysero tuonee oman haasteensa kääntämiseen.

Uralilaisessa kielikunnassa duaali esiintyy pohjoisissa kielissä eli saamessa, mansissa ja hantissa sekä samojedikielissä. Kaikissa näissä kielissä on duaaliset pronominit, possessiivisuffixit ja verbien persoonapäätteet kaikissa persoonissa². Lisäksi hantissa, mansissa ja samojedikielissä duaali on myös substantiivin absoluuttisen taivutuksen ja verbin objektikonjugaation luku. Yleisesti oletetaan, että näiden kielten duaali on yhteistä perua ja siis ikivanha piirre, joka on hävinnyt suurimmasta osasta uralilaisia kieliä. (Kulonen 1991: 261–263; Ravila 1941: 3–6, 8; Tauli 1966: 151.)

Toisaalta duaalin historiasta on esitetty myös poikkeavia näkemyksiä, eikä duaalin häviämistä suurimmasta osasta suomalais-ugrilaisia kieliä ole pystytty pitävästi osoittamaan (von Farkas 1954: 40; Tauli 1966: 152). Esimerkiksi Erkki Itkosen (esim. 1955: 171–172) esitys varhaiskantasuomalaisesta duaalista ja sen jäänteistä suomen kielen possessiivisuffiksijärjestelmässä on jäänyt hypoteesin tasolle. Myös unkarin lukusanan 'kaksi' pidempää muotoa *kettő* ja osassa mordvan lukusanoja esiintyvää **γa*-suffiksia on esitetty duaalimuotojen jäänteiksi (Ravila 1941: 7–8).

² Ei ole itsestään selvää, että duaali välttämättä esiintyisi kaikissa persoonissa. Osassa maailman kielistä duaalimuotoja on vain osassa persoonista – yleensä ensimmäisessä tai ensimmäisessä ja toisessa persoonassa – jolloin muissa muodoissa ero tehdään vain yksikön ja monikon välillä. (Siewierska 2004: 95.)

Kantakielen duaalioletuksen kritisoijat korostavat nykyisen duaalin esiintymistä pohjoisella, suhteellisen yhtenäisellä maantieteellisellä alueella ja saamen, obinugrilaisten ja samojedikielten muita yhteisiä piirteitä. Yksi mahdollisuus on, että duaali olisikin lainattu näihin kieliin joltain yhteiseltä taholta. (von Farkas 1954: 54.) Tauli (1966: 152) esimerkiksi huomauttaa, että eskimokielissä on uralilaiseen kantakieleen rekonstruoitua **k*-tunnusta äänteellisesti lähellä oleva duaalin tunnus.

Nykyisissä kielissä on yhä käytössä kaksi uralilaiseen kantakieleen palautettavaa duaalin tunnusta, jotka molemmat esiintyvät obinugrilaisissa kielissä (Itkonen 1966: 78). **n* on nähtävissä obinugrilaisten kielten persoonapronominien duaalimuodoissa (Honti 1998: 340), esimerkiksi pohjoismansin muodoissa *mēn*, *nēn*, *tēn* (Kálmán 1976: 42). Toinen vanha duaalin tunnus, joka rekonstruoidaan uralilaiseen kantakieleen muodossa **ka* ~ *kä*, näkyy sekä substantiivin absoluuttisen duaalin nykyisissä tunnuksissa että possessiivitaivutuksessa omistettavan duaalisuutta ja verbintaivutuksessa objektin duaalisuutta merkitsevissä tunnuksissa. (Honti 1998: 340; Keresztes 1998: 403, 409).

Ravilan (1941: 53–60) mukaan saamelaiskielissä esiintyvä substantiivin absoluuttisen taivutuksen muotoja tuntematon duaali olisi uralilaisen duaalin vanhin muoto ja obinugrilaisissa ja samojedikielissä kaksikon leviäminen substantiivien taivutukseen olisi tapahtunut myöhemmin. Yleisempi käsitys on, että myös saamessa duaali vanhastaan esiintyi myös substantiiveilla (Tauli 1966: 152). Duaalin alkuperää pohdittaessa on syytä muistaa kanta-kielen rekonstruoimisen vaikeus: kuuden tuhannen vuoden takaisen kieli-muodon morfologiasta on hankalaa tehdä luotettavia päätelmiä, ja jo uralilaisessa kantakielessä on luultavasti ollut suuriakin murre-eroja, jotka ovat voineet periytyä nykykieliin (Itkonen 1966: 55).

Duaali on esiintynyt vanhastaan laajasti myös indoeurooppalaisissa kielissä. Indoeurooppalainen duaali eroaa laadultaan uralilaisesta siinä, että se on niin sanottu luonnollinen duaali eli sitä on käytetty lähinnä parillisia ruumiinosia tarkoittavien sanojen kanssa. Myös lukusanan 'kaksi' kanssa on indoeurooppalaisessa kantakielessä käytetty duaalia, ja siinä ovat esiintyneet myös duaaliset persoonapronomit ja verbin persoonapäätteet. (Mallory–Adams 2006: 56, 62–63.) Uralilaisissa kielissä duaali taas on ollut varsinainen numeruskategoria, mistä kertoo esimerkiksi se, että parillisista ruumiinosista käytetään yleisesti yksikköä ja parin yhteen jäsenen viitataan 'puoli'-sanan avulla muodostetulla ilmauksella. (Ravila 1941: 9, 53.) Indoeurooppalaisiin kieliin, joista duaali on kadonnut, siitä on jäänyt relikteinä esimerkiksi parillisten sanojen epäsäännöllisiä monikkumuotoja (Ravila 1941: 11–12). Venäjän kielestä, joka on tässä tutkimuksessa tarkastellun käännöskielisen aineiston alkuperäinen kieli, indoeurooppalainen duaali on hävinnyt keski-ajalla. Venäjään ei ole kuitenkaan jäänyt varmoiksi duaalin jäänteiksi tulkittavia muotoja. (Kiparsky 1967: 61.) Suomalais-ugrilainen duaali puolestaan on kadotessaan muuttunut yleensä yksiköksi jälkiä jättämättä (Ravila 1941: 17).

Duaalin esiintymisessä on ollut tendenssi katoamista kohti niin uralilaisella kuin indoeurooppalaisellakin taholla, mikä näkyy etenkin kielten perifeerisissä murteissa (Ravila 1941: 287). Esimerkiksi mansin eteläisessä, jo kuolleessa Tavdan murteessa ja osassa saamelaiskieliä duaalia ei ole havaittu lainkaan, ja duaaliparadigmojen vaillinaisuutta on löydettävissä myös hantin eteläisestä, perifeerisestä Irtyšin murteesta ja samojedikielistä (Kálmán 1976: 12; Keresztes 1998: 390; Tauli 1966: 153). Käsitystä duaalin nopeasta häviämisestä suuresta osasta kieliä tukee se, että myös indoeurooppalaisissa kielissä kaksikon esiintymisala on supistunut marginaaliseksi (von Farkas 1954: 40).

3. MUODOSTUS

3.1. Nominien duaali

3.1.1. Absoluuttinen taivutus

Duaalin suffikseissa esiintyy mansin murteissa paljon variaatiota. Esittelen tässä luvussa pohjoismurteen duaalisuffiksit Kálmánin (1976) kielioppiin perustuen ja vertaan niitä Kulosen (2007) tutkiman itämansin variantteihin. Kálmánin (1976: 5) kieliopin aineisto on Sygvan, Sosvan ja Obin alueilla 1950-luvulla, Kulosen (2007: 9) taas Keski- ja Ala-Kondan alueilla 1900-luvun alussa puhuttua kielimuotoa. Mansin kirjakielen pohjana olevassa pohjoismurteessa duaalin muodostus on selvästi säännönmukaisempaa kuin itämurteessa. On mahdollista, että itämansin duaalimuotojen epäsäännöllisen vaihtelun runsaus on merkki kielen hiipumisesta (ks. Wolfram 2004: 769, 773–774). Yleisesti ottaen verbien persoonapäätteet ja nominien possessiivisuffiksit mansissa ovat peräisin pronomineista, duaalin tapauksessa pääteaineokset periytyvät aina uralilaisesta kantakielestä asti (Keresztes 1998: 411).

Pohjoismansissa muihin vokaaleihin kuin *i*:hin päättyviin nomineihin³ liittyy duaalin tunnus *-γ*, esimerkiksi *āpa* 'kehto' : *āpaγ* 'kaksi kehtoa'. Konsonanttiloppuisissa sanoissa suffiksi on muotoa *-jγ* ja *i*-loppuisissa *-jijγ*, esimerkiksi *χāp* 'vene' : *χāpjγ* 'kaksi venettä', *sāli* 'poro' : *sālijijγ* 'kaksi poroa'. (Kálmán 1976: 43.) Kaksivartaloisilla nomineilla duaalisuffiksi – samoin kuin monikkokin – liittyy aina lyhyempään vartaloon. (Kálmán 1976: 37–38.) Samat sijapäätteiden suffiksit liittyvät niin yksikkö-, duaali- kuin monikkomuotoihinkin (Kálmán 1976: 43). Duaalimuotojen sijataivutus on esitetty taulukossa 2.

³ Kálmánin (1976: 41–42) mukaan mansissa ei ole selvää eroa substantiivien, adjektiivien ja pronomien numerustaivutuksessa.

TAULUKKO 2. Pohjoismansin sijataivutus duaalissa (Kálmán 1976: 43–44).

	<u>'kehto'</u>	<u>'kattila'</u>	<u>'laulu'</u>
Nom.	<i>āpaɣ</i>	<i>pūtɨɣ</i>	<i>ērɣɨɣ</i>
Loc.	<i>āpaɣt</i>	<i>pūtɨɣt</i>	<i>ērɣɨɣt</i>
Lat.	<i>āpaɣn</i>	<i>pūtɨɣn</i>	<i>ērɣɨɣn</i>
Abl.	<i>āpaɣnəl</i>	<i>pūtɨɣnəl</i>	<i>ērɣɨɣnəl</i>
Transl.	--	--	--
Instr.	<i>āpaɣəl</i>	<i>pūtɨɣtəl</i>	<i>ērɣɨɣtəl</i>

Itämansissa duaalin tunnus on *-ii* tai diftongi, joka Keski-Kondan murteessa on muotoa *-öä* ja Ala-Kondan murteessa *-äö*. Ala-Kondan murteessa esiintyy myös muita variantteja alkuperäisempi *-äg*. Eri sijapäätteiden kanssa käytetään eri variantteja, eikä jakauma ole säännönmukainen, sillä samassa sanassakin voi eri tapauksissa esiintyä eri duaalisuffiksi. Esimerkiksi Ala-Kondan murteessa 'kaksi miestä' voi yhtä hyvin olla niin *χomäö* kuin *χomii*. (Kulonen 2007: 45–47.) Taulukossa 3 on esitetty duaalin erilaiset tunnusvariantit sijapäätteitten kanssa. Keski-Kondan murteen muodot on merkitty jatkossa taulukoissa lyhenteellä KM, Ala-Kondan lyhenteellä KU. Taulukosta 3 puuttuvia sijamuotoja ei esiinny Kulosen (2007) tutkimassa aineistossa, ja kysymysmerkillä ilmaistaan epävarmuutta muodon olemassaolosta.

TAULUKKO 3. Itämansin sijamuodot duaalissa (Kulonen 2007: 45–47).

KM	Du	KU	Du
Nom	-ii, -öä, -äg		-ii, -äö
Acc	-iimø, -ägmø		-äömø
Lat	-öänø, -öän, -ägøn		-äön, -ägøn, -öänø, -äönø
Loc	-öät		
Abl	-öänøl		
Transl	-äg		-äg
Instr	?-öätøl		
Car	?		

3.1.2. Possessiivinen taivutus

Mansin kielessä possessiivisessa taivutuksessa ilmaistaan omistajan persoonan ja numeruksen lisäksi myös omistetun luku. Pohjoismansin substantiiveilla omistetun duaalisuutta ilmaistaan lisäämällä sanavartalon ja omistajaa ilmaisevan suffiksin väliin duaalin tunnus *-ay-*, esimerkiksi *sāliayum* 'minun kaksi poroani'. Duaaliset possessiivisuffiksit ovat ensimmäisessä persoonassa *-men*, toisessa *-jin*, *-n* tai *-en* riippuen siitä, päättyykö sanavartalo *i*:hin, konsonanttiin tai muuhun vokaaliin kuin *i*, ja kolmannessa persoonassa konsonantin jälkeen *-en*, vokaalin *-ten*. (Kálmán 1976: 45–46.)

Myös itämansissa omistetun duaalisuutta ilmaiseva aines lisätään omistajaa ilmaisevan suffiksin edelle mutta muodot ovat hyvin epäsäännöllisiä, kuten seuraavista taulukoista 4a ja 4b käy ilmi.

TAULUKKO 4a. Itämansin possessiivinen taivutus, Keski-Kondan murre (Kulonen 2007: 31–32).

KM	Sg omistettu	Du omistettu	Pl omistettu
1Sg	-(ø)m	-ääm, -oām	-äänøm
2Sg	-(ø)n	-öän	-ään
3Sg	-ø, -tø, -äät	-öä, -ii, -aa	-ään, -äänø
1Du	-äämøn	-öämøn, -oāmøn	-(ø)näämøn
2Du	-ään	-öän, ?-nän	-(ø)nään
3Du	-øtään, -äätøn, -øn	-øn, -öän, -käätøn	-ään
1Pl	-øw	-oåw	-(ø)nøw
2Pl	-ään	-öän	-ään
3Pl	-äänøl	-äänøl	-äänøl

TAULUKKO 4b. Itämansin possessiivinen taivutus, Ala-Kondan murre (Kulonen 2007: 31–32).

KU	Sg omistettu	Du omistettu	Pl omistettu
1Sg	-(ø)m	-ääm, -oām, -äom	-äänøm
2Sg	-(ø)n	-äön	-ään
3Sg	-ø, -e, -tø, -äät	-äö, -ii, -ää	-ään, -äänø
1Du	-äämøn	-äöm	-(ø)näämøn
2Du	-ään	-äön, ?-ønään	-(ø)nään
3Du	-ään, -äätøn, -ätøn, -øn	-øn, -ään, -kään, -käätøn	-ään
1Pl	-øw	-nøw	-(ø)nøw
2Pl	-ään	-nään	-(ø)nään
3Pl	-äänøl	-äänøl	-äänøl

Keski-Kondan ja Ala-Kondan murteissa possessiivitaivutuksessa esiintyy siis absoluuttisen duaalin tunnuksen kaltaisten suffiksien *-öä- ~ -äö-* ja *-ii-* lisäksi myös muotoja *-ää-*, *-oä- ~ -áo-* ja *-ää*. Osassa possessiivisuffikseja omistettua ja omistajaa ilmaisevia aineksia on mahdotonta erottaa toisistaan. (Kulonen 2007: 31–32.)

3.1.3. Persoonapronominit

Duaaliset pronominit ovat pohjoismansissa ensimmäisessä persoonassa *mēn*, toisessa *nēn* ja kolmannessa *tēn*. Erityisen painollisina pronomineihin voi liittyä liitepartikkeli *-ki*. Pronomineja taivutettaessa sijapäätteet liitetään akkusatiivimuotoihin *mēnmen*, *nēnan* ja *tēnten*. Pronominien taivutus eroaa normaalista sijataivutuksesta siten, että pronomineilla on akkusatiivi- ja datiivimuodot, joita ei substantiivien ja adjektiivien taivutuksessa esiinny. (Kálmán 1976: 50.)
 Persoonapronominien taivutusta havainnollistaa seuraava taulukko 5.

TAULUKKO 5. Persoonapronominien taivutus pohjoismansissa (Kálmán 1976: 50).

	<u>1. p.</u>	<u>2. p.</u>	<u>3. p.</u>
Nom.	<i>mēn</i>	<i>nēn</i>	<i>tēn</i>
Acc.	<i>mēnmen</i>	<i>nēnnan</i>	<i>tēnten</i>
Dat.	<i>mēnmenn</i>	<i>nēnann</i>	<i>tētenn</i>
Abl.	<i>mēnmennəl</i>	<i>nēnannəl</i>	<i>tētennəl</i>
Com.	<i>mēnmentəl</i>	<i>nēnantəl</i>	<i>tētentəl</i>

Lisäksi erona on se, että pronomineista ei voi muodostaa lokatiivi-, latiivi- ja translatiivimuotoja substantiivien tapaan, vaan näiden sijojen taivutus muodostetaan postpositioista lisäämällä niihin possessiivisuffikseja. (Kálman 1976: 42, 50.)

Itämansissa Keski-Kondan murteen duaalisten pronomien nominatiivimuodot ovat pohjoismansin kaltaiset, Ala-Kondan murteessa vokaalina on lyhyt *i*: *min*, *nin*, *tin*. Pronominit taipuvat nominatiivin lisäksi vain akkusatiivissa, latiivissa ja ablatiivissa, ja muodoissa on runsaasti variaatiota, kuten seuraavasta taulukosta 6 käy ilmi. (Kulonen 2007: 86–87.)

TAULUKKO 6. Persoonapronominien taivutus itämansissa (Kulonen 2007: 86–87).

	<u>KM</u>	<u>KU</u>
1Du	meen	min
Acc	meenaam, meenåám	miinäömøn, miinäåm, miinaam
Lat	meenöän	miinäönø, miinäön
Abl	meenöänøl	miinäönøl
2Du	neen	nin, niin
Acc	neen	niinøn
Lat	neenöän, neen	niinäön, niin
Abl	neenöänøl	niinäönøl
3Du	teen	tin
Acc	teen	tiinøn
Lat	teenöän	tiinäön
Abl	teenöänøl	tiinäönøl

3.2. Verbien duaali

Pohjoismansin verbintaivutuksessa epämääräisen eli subjektikonjugaation ensimmäisen persoonan duaalin persoonapäätte on *-men*, joka on identtinen possessiivisuffiksin kanssa. Toisen persoonan päätteissä ei näy eroa eri numerusten välillä, vaan sekä yksikön, duaalin että monikon päätte on *-ən*. Kolmannen persoonan duaalissa verbin vartaloon liitetään vain duaalin tunnus: vokaalin jälkeen *-ɣ*, konsonantin *-jɣ*. Samat päätteet esiintyvät kaikissa tempuksissa ja moduksissa imperatiivia lukuun ottamatta, myös passivoiduissa verbeissä. Imperatiivissa – josta on olemassa vain toisen persoonan muodot – yksikkö, duaali ja monikko on mahdollista erottaa toisistaan. Kahta henkilöä käskettäessä voi käyttää joko kaikille numeruksille yhteistä *-en*-päätettä tai duaalista *-ən*-päätettä. (Kálmán 1976: 56–57.) Mansin kirjakielessä näitä päättevariantteja ei kuitenkaan pysty erottamaan, sillä pitkien ja lyhyiden vokaalien eroa ei merkitä ortografiassa. Näin ollen en voi tässä työssä tutkia duaalisen imperatiivin esiintymistä käännöskielisessä aineistossa (PM).

Määräisessä eli objektikonjugaatiossa pohjoismansin ensimmäisen ja toisen persoonan duaalin persoonapäätteet ovat samat kuin subjektikonjugaatiossa mutta kolmannen persoonan subjektin duaalisuutta merkitään päätteiden *-ɣ* ~ *-jɣ* sijasta päätteellä *-en*, joka on samanlainen kuin duaalin kolmannen persoonan possessiivisuffiksi. Objektin duaalisuutta merkitään ennen subjektia ilmaisevaa persoonapäätettä tunnuksella *-aɣ-*, joka puolestaan on samanlainen kuin possessiivitaivutuksessa omistetun duaalisuutta ilmaiseva aines. (Kálmán 1976: 58–59.)

Myös itämansissa verbien persoonapäätteet muistuttavat jossain määrin possessiivisuffikseja ja kolmannen persoonan duaalissa käytetään ainoastaan duaalin tunnusta. Päätteissä esiintyy runsaasti variaatiota ja eroja sekä preesensin ja preteritin että subjektin- ja objektikonjugaation välillä, kuten seuraavista taulukoista 7a ja 7b käy ilmi. (Kulonen 2007: 37–38.)

TAULUKKO 7a. Verbintaivutuksen duaaliset persoonapäätteet itämansissa, subjektikonjugaatio (Kulonen 2007: 37–38).

	<u>KM</u>	<u>KU</u>
1Du	-iimøn	-iimøn
2Du	-iin, -iinø, -nø	-iin, -nø
3Du	-öä, -gø, -aa	-äö, -gii

TAULUKKO 7b. Verbintaivutuksen duaaliset persoonapäätteet itämansissa, objektikonjugaatio (Kulonen 2007: 37–38).

<u>KM</u>	<u>1 objekti</u>	<u>2 objektiä</u>	<u>3 objektiä</u>
1Du	-iiläämøn, -läämøn	-goåmøn	-gønäämøn
2Du	-iilään	-gään	-gään
3Du	-iitøn	-gään	-gään

KU

1Du	-iiläämøn, -läämøn	-gønäämøn	-gønäämøn
2Du	-iilään	-gään, -gønään	-gään
3Du	-iitøn	-gään	-gään

Subjektikonjugaation ensimmäisen persoonan duaalin päätteille yhteinen elementti on *-møn*, ja sama aines esiintyy possessiivisuffiksinakin. (Kulonen 2007: 37–38, 92, 104.) Toisen persoonan muodoista ei löydy duaaliin viittaavaa ainesta, sillä muotoja yhdistää vain kaikille toisille persoonille yhteinen *-n* (Kulonen 2007: 92, 105). Kolmannessa persoonassa esiintyy

absoluuttisen duaalin tunnusten kaltaisten muotojen lisäksi myös odotuksenvastaiset päätteet *-gø ~ -gii*, joissa *g:n* tulkitaan olevan lähtöisin preesensparadigmasta (Kulonen 2007: 92).

Itämansin objektikonjugaation päätteissä esiintyy samoja duaalin persoonien aineksia kuin subjektikonjugaatiossa. Duaalin kolmannen persoonan yksikölliseen objektiin viittaava muoto poikkeaa kuitenkin selvästi subjektikonjugaation paradigmasta, sillä siinä on näkyvissä kolmanteen persoonaan viittaava possessiivisuffiksin kanssa identtinen *-tøn*. Osassa muodoista on mahdotonta tehdä eroa subjektin ja objektin merkinnän välillä. Esimerkiksi salkkumorfia *-gään* käytetään preesensissä sekä duaalisen ensimmäisen että toisen persoonan subjektin niin duaalisen kuin monikko-objektinkin päätteinä. (Kulonen 2007: 112, 121–123.)

Duaaliseen objektiin viittaavien ainesten erottelu on itämansissa jokseenkin hankalaa. Ero monikko- ja duaaliobjektillisten muotojen välillä näkyy säännöllisimmin siinä, että duaaliobjektia merkitään diftongilla ja monikkoa pitkällä vokaalilla, mutta usein muodot lankeavat yhteen tai ovat vaihtelussa keskenään. (Kulonen 2007: 112, 117–119, 126.)

4. AIKAISEMPI TUTKIMUS DUAALIN KÄYTÖSTÄ

4.1. Duaalin perustehtävät

Duaalin pääasiallinen käyttötarkoitus on ilmaista kahden numerusta. Duaalia on todettu käytettävän laajasti ja monipuolisesti sekä pohjoismansin vanhoissa folkloreteksteissä että nykykielessä (Bíró–Sipőcz 2009: 332). Itämansin kokoelmissa duaali sen sijaan on kategoriana harvinainen, ja esimerkiksi verbimuotoja, joihin on merkitty duaalinen objekti, löytyy Kulosen kielioopin teksteistä vain yksiköllisen subjektin yhteydessä. Tämä viittaa siihen, että tekstikokoelmien keräämisen aikaan duaali oli jo häviämässä itämansista. (Kulonen 2007: 112.)

Bíró ja Sipőcz (2009: 332) ovat tutkineet duaalin käytön muutoksia nykykansissa ja niiden yhteyttä kielenvaihtoon. Nykymansin duaalin käytössä on havaittavissa lievää epäjohdonmukaisuutta esimerkiksi siinä, käytetäänkö duaalia lukusanan 'kaksi' jälkeen. Tutkijoiden näkemykset poikkeavat toisistaan tässä kohdin: Hontin (1998: 350) mukaan obinugrilaisissa kielissä on vanhastaan lukusanan 'kaksi' jälkeen käytetty tavallisesti duaalia, mutta Bíró ja Sipőczin (2009: 332) vanhemmassa aineistossa näissä tapauksissa lukusanaa seuraa poikkeuksetta yksikkö ja vasta uudemmassa aineistossa yli puolessa tapauksista käytetään duaalia. Kálmán (1976: 49) puolestaan toteaa, että numeraaliattribuutin jälkeen substantiivi on aina yksikössä mutta predikaattina oleva verbi mukautuu loogiseen kongruenssiin eli taipuu duaalissa tai monikossa (mts. 66). Kuitenkin Kálmánin (1976: 66) esittämässä loogisen kongruenssin esimerkissä myös substantiivi on lukusanan 'kaksi' jälkeen taipunut duaalissa. Luvussa 5.2 palaan tähän pohjoismansin (WTG) kertomusaineiston lukusanan 'kaksi' jälkeisen substantiivin luvun suhteen häilyvään käytäntöön.

Toinen esimerkki duaalin käytön häilyvyydestä on sen esiintyminen parillisten ruumiinosien ja vaatekappaleiden yhteydessä. Tyypillisesti uralilaisissa kielissä parilliset ruumiinosat ja vaatekappaleet käsitetään yhdeksi kokonai-

suudeksi, ja mansissakin käytetään 'puoli'-sanalla muodostettuja ilmauksia tarkoittamaan vain toista kättä tai silmää. Tällöin olisi loogista, että molempiin käsiin tai silmiin viitattaisiin yksiköllisellä muodolla. Oman aineistoni parillisten sanojen duaali-, yksikkö- ja 'puoli'-muodosteiden jakauman esittelen luvussa 5.3. Bírón ja Sipőczin vanhassa aineistossa duaali ja yksikkö esiintyvät näissä tapauksissa suunnilleen yhtä usein, uudesta aineistosta yleistysten teko taas on esiintymien vähäisyyden vuoksi mahdotonta. (Bíró–Sipőcz 2009: 333.)

4.2. Resiprookkinen käyttö

Mansille tyypillinen duaalin käyttötapa on niin kutsuttu resiprookkinen käyttö, jossa lisäämällä sanaparin molempiin jäseniin duaalin tunnus ilmaistaan käsitteiden yhteenkuuluvuutta ja sidesanatonta rinnastusta. Vanhastaan tällaista rakennetta on käytetty kielessä runsaasti ja hyvinkin monenlaisissa yhteyksissä, esimerkiksi *śajiy-vinaiγ* 'teetä ja viinaa⁴', *ētposiγ-χōtaliγ* 'kuu ja aurinko'. (Bíró–Sipőcz 2009: 334.) Mielenkiintoinen havainto on myös se, että Tavdan murteesta, josta duaali on hävinnyt, löytyvät duaalin relikteiksi tulkitut muodot edustavat juuri duaalin resiprookkista käyttöä (Liimola 1963: 21). Tämä kertonee siitä, että resiprookkisilla duaaleilla lienee tendenssi muuttua kiteytyneiksi muodoiksi, joissa duaalin tunnukset näkyvät edelleen kyseisen rinnastustavan muututtua epäproduktiiviseksi. Luvussa 5.4 pohdinkin oman aineistoni kannalta, ovatko siinä esiintyvät resiprookkisen duaalin muodot kiteytyneitä merkityksiä vai produktiivista rinnastusta.

Ravila (1941: 105–107) vertaa obinugriilaisten kielten duaalin resiprookkista käyttöä vastaavanlaiseen monikon tunnusten käyttöön mordvassa, esimerkiksi *áiat babat* 'ukko ja akka', ja huomauttaa, että ilmiön esiintyminen on suunnilleen yhtä yleistä molemmissa kielissä. Hänen mukaansa näitä tapauksia, joissa luvun merkintää käytetään yksinomaan osoittamaan rinnastusta, ei pidä sekoittaa muissa kielissä esiintyviin muodoltaan

⁴ Bírón ja Sipőczin (2009: 334) artikkelissa *vina* on käännetty sanalla *brandy*, mutta oletan, ettei kyseessä kuitenkaan ole varsinainen viinistä tislattu brandy.

samankaltaisiin tapauksiin, joissa merkitys on enemmän kuin sanojen rinnastus. Esimerkiksi suomen lauseessa *hän on nähnyt Pietarit ja Helsingit* monikon käytöllä ilmaistaan tarkoitettavan Helsingin ja Pietarin lisäksi muita vastaavia kaupunkeja.

Bíró ja Sipőcz (2009: 334) ovat havainneet, että nykymansissa duaalin resiprookkinen käyttö ei ole johdonmukaista. Heidän uudemmassa aineistossaan resiprookkista duaalia esiintyy vain silloin, kun isää ja äitiä tarkoittavat sanat yhdistetään merkitsemään vanhempia, esimerkiksi *śanáye-āśaye* 'hänen vanhempansa'. Näissäkin tapauksissa käytäntö on häilyvä, sillä sama sanayhdistelmä esiintyy aineistossa myös ilman duaalimerkintää. Vastaavaa häilyvyyttä on havaittavissa tämänkin tutkimuksen aineistossa, ja palaan siihen luvussa 5.4.

5. DUAALI TUTKIMUSAINEISTOSSA

5.1. Duaali numeruksena

5.1.1. Nomineissa

Mansissa predikaatti ja predikatiivi, myös predikatiivina oleva adjektiivi, kongruoivat subjektin kanssa (Keresztes 1998: 411). Koska substantiiveihin ja adjektiiveihin liittyvät samat numerustunnukset (Kálmán 1976: 41–42), on kieltä vain teoreettisella tasolla osaavan vaikea määritellä, onko kyseessä substantiivi vai adjektiivi. Välttääkseni tästä johtuvia virheitä en ole tässä tutkimuksessa erotellut substantiiveja ja adjektiiveja, vaan esitän mahdolliset adjektiiviset muodot yhdessä substantiivien kanssa.

Aineistossani duaalin tunnuksista suurin osa esiintyy verbeissä duaalisena persoonapäätteenä, mikä johtunee siitä, että mansissa lauseissa subjektin ilmaiseminen substantiivilla tai pronominilla ei ole pakollista. Kuitenkin kahta tarkoitetta koodaavia duaalin tunnuksia on substantiiveissakin melko paljon. Usein duaalisissa substantiiveissa on lisäksi jokin possessiivisuffiksi⁵ ja niiden merkitys on jokin ruumiinosa, kuten lauseessa *Дымов пумасиг катагетыл хосувлалыс*, 'Dymov heilautti hullunkurisesti käsiään' (PM 518). Näihin niin kutsuttuihin parillisiin sanoihin palaan jäljempänä luvussa 5.3.

Käännöskielisessä aineistossa (PM) duaalimerkinnoistä peräti 40 prosenttia on substantiivissa ilmaisemassa kahta omistettua. Näistä esiintymistä valtaosa on possessiivisuffiksillisia muotoja. Sekä itä- että pohjoismansin kertomusaineistoissa (WTG, IKT) duaalisia substantiiveja on suhteessa selvästi vähemmän: pohjoismansissa (WTG) 19 prosenttia ja itämansissa (IKT) 15 prosenttia. Itämansissa yksikön kolmannen persoonan kahden omistetun possessiivisuffiksien varianteista yleisimmät ovat samannäköisiä kuin pelkkä duaalin tunnus ilman possessiivisuffiksia, jolloin duaalisista substantiiveista on mahdotonta nähdä, onko niissä yksikön kolmannen

⁵ Mansissa yksikön kolmannen persoonan possessiivisuffiksilla on myös määräisyttä ilmaiseva funktio (Kulonen 2007: 37), minkä vuoksi niitä on aineistossa yleensäkin paljon.

persoonan possessiivisuffiksia vai ei (Kulonen 2007: 31–32, 45–46). Näin ollen tässä kohdin on itämansin aineistosta (IKT) laskettu yksikön omistusliitteistä vain ensimmäisen ja toisen persoonan possessiivisuffikit. Taulukossa 8 on havainnollistettu duaalisten substantiivien esiintymistä eri aineistoissa possessiivisuffiksien kanssa tai ilman niitä.

TAULUKKO 8. Duaalisten substantiivien määrät eri aineistoissa.

aineisto	substantiiveja, joissa duaalimerkintä mutta ei possessiivisuffiksia		substantiiveja, joissa duaalimerkintä ja possessiivisuffiksi	
	kpl	osuus duaalimerkinnöistä	kpl	osuus duaalimerkinnöistä
PM	20	9%	72	31%
WTG	40	11 %	29	8 %
IKT	18	11 %	5	3 %

Myös duaalisia pronomineja esiintyy aineistossani jonkin verran, ja niidenkin esiintymisessä on eroja aineiston eri osien välillä. Käännöskielessä (PM) pronomineja on eniten, 13 prosenttia. Pohjoismansin aineistossa (WTG) pronomineja on duaalimerkinnöistä kahdeksan prosenttia ja itämansin aineistossa (IKT) vain neljä prosenttia.

Mansissa subjektina olevat persoonapronominit jätetään usein pois (Kálmán 1976: 65). Vaikuttaa siltä, että käännöskielessä pronomini on usein sellaisissakin lauseissa, joissa mansiksi tuotetuissa kertomuksissa duaali tavallisesti ilmaistaan vain verbin persoonapäätteellä. Esimerkiksi *tēn*-pronomineja ei välttämättä tarvittaisi seuraavassa katkelmassa: *Тэн акв похыт люльсыг. Тэн мувлитэнт турман вор олыс* 'He (kaksi) seisoivat vieretysten. Heidän (kahden) ympärillään oli pimeä metsä' (PM 676). Mansiksi tuotetussa kertomusaineistossa yleiset lauseet, joissa duaalista

subjektia ilmaistaan vain verbin persoonapäätteellä, kuten virkkeessä *sūp-nēlmtāl ūnlēγ, akway ta sunsēγ* '(he kaksi) istuivat hiljaa, katsoivat vain' (WTG 56), vaikuttavat käännöskielessä puolestaan (PM) harvinaisilta. Venäjän kirjakielessä pronominin poisjätö onnistuu vain tietyissä tilanteissa, esimerkiksi keskusteluyhteyksissä, joissa toistetaan edellä mainittu verbi eikä subjektista voi tulla epäselvyyttä (Mustajoki–Alestalo-Shepelenko 2001: 82). Näin ollen on mahdollista, että pronomien runsas käyttö käännöskielisessä pienoisromaanissa (PM) on venäjän kielen vaikutusta.

Pavlik Morozov -pinoisromaanissa (PM) valtaosa duaalisista pronomineista on kolmannen persoonan pronomineja, mikä johtuu siitä, että kolmannessa persoonassa kerrottu tarina sisältää vain vähän dialogia. Pohjoismansin aineistossa (WTG) osa teksteistä – sekä runomuotoisista että kertomuksista – on kerrottu ensimmäisessä persoonassa, kuten esimerkiksi lause *min wis kāsəmtöl ilu-šə jāt päyləh^w jaχn χājtsā-mən* 'juoksimme pikkuveljeni Iljushan kanssa Jukondaan uimaan' (WTG 154). Näissä ensimmäisessä persoonassa kerrotuissa teksteissä pronomineja esiintyy enemmän kuin kolmannessa persoonassa kerrotuissa, mikä nostaa pronomien osuuden kaikista duaalimerkinnöistä pohjoismansin aineistossa (WTG) kahdeksaan prosenttiin. Myös duaalisten possessiivisuffiksien määrää pohjoismansin aineistossa (WTG) selittänee persoonan valinta, sillä duaalisia possessiivisuffikseja esiintyy ensimmäisessä persoonassa olevissa lauseissa kolmannessa persoonassa olevia enemmän, esimerkiksi lauseessa *mēn χūlpanmen ūnttimen* 'me heitimme verkkomme' (WTG 146).

Taulukossa 9 on havainnollistettu vielä duaalisten pronomien ja duaalista omistajaa ilmaisevien possessiivisuffiksien määrät käännöskielessä (PM), pohjoismurteessa (WTG) ja itämurteessa (IKT).

TAULUKKO 9. Duaaliset pronominit ja possessiivisuffiksit aineistoissa.

aineisto	duaalisia pronomineja	pronominien osuus duaali-merkinnöistä	duaalisia possessiivisuffikseja	possessiivisuffikseja duaali-merkinnöistä
PM	29	13%	10	4 %
WTG	30	8 %	37	10 %
IKT	7	4 %	3	2 %

Itämansin aineistossa (IKT) esiintyy myös yksi lause, jossa käytetään monikollista pronominia, vaikka kontekstin perusteella merkityksen täytyy tulkintani mukaan olla duaalinen: *onk-syømør-toåwt pöåltøp kom neetååtøl juw-toortaxtsåg wityøng jiiw åt nõårpøl, toosøm jiiw koot nõårpøl. tõeån tø k'lytsøt* 'Pihkanpalatulta polttava mies vaimoineen sulkivat itsensä sisään märästä puusta viidellä salvalla, kuivasta puusta kuudella salvalla. He jäivät sinne' (IKT 210). Nähdäkseni jälkimmäistä lausetta ei voi tulkita muuten kuin viittaavaksi edeltävässä lauseessa mainittuun mieheen ja tämän vaimoon, mutta jälkimmäisen lauseen pronomina on kuitenkin monikollinen *tõeån* ja verbin persoonapäätteenkin on monikossa. Tämä voi olla merkinä siitä, että huolimattomassa puheessa duaali voi korvautua monikolla, mikä puolestaan voi viitata siihen, että duaalin häviäminen itämansista on aineistoa (IKT) kerättyäessä ollut aluillaan. Samantapainen yksittäinen esimerkki duaalin korvautumisesta monikolla esiintyy myös duaalin resiprookkisessa käytössä, jota käsittelen luvussa 5.4.

5.1.2. Verbeissä

Sekä pohjoismansin (WTG) että itämansin (IKT) kokoelmissa kuten myös Pavlik Morozov -pienoisromaanissa (PM) duaalisella suffiksilla koodataan yleisimmin verbissä kahta subjektia, kuten lauseessa *тав похет Павел ос Яков, санспункыт унлысыг* 'hänen vierellään istuivat kyykkysillään Pavel ja Jakov' (PM 474). Siinä, kuinka suuri osa duaalimerkinnöistä on verbiin merkittyjä persoonapäätteitä, on kuitenkin eroja aineistojen välillä. Suhteellisesti eniten persoonapäätteitä on itämansin aineistossa (IKT), jossa peräti 72 prosenttia kaikista duaalin merkinnöistä on verbissä subjektia ilmaisevia. Tähän saattaa olla ainakin osittain syynä se, että itämansin aineiston (IKT) tekstit ovat pitkiä tarinoita. Mansille vaikuttaa nimittäin olevan tyypillistä, että kertaalleen mainitut subjektit ilmaistaan vain verbin persoonapäätteellä, jolloin kerrottaessa pitkää tarinaa samoista päähenkilöistä heidät mainitaan substantiivilla tai pronominilla kenties vain muutaman kerran koko tarinan aikana. Verbejä myös esiintyy usein monta peräkkäin, kuten lauseessa *туулмөнтөsgø, туулмөнтөsgø, nok-poojtøsgø* '(he kaksi) varastelivat, varastelivat, rikastuivat' (IKT 219).

Pohjoismansin kokoelmassa (WTG) duaalimerkinnöistä on itämansin aineistoa (IKT) selvästi pienempi osa eli 51 prosenttia verbin subjektia merkitseviä persoonapäätteitä. Tämä saattaa johtua osaltaan siitä, että pohjoismansin aineiston tekstit ovat itämansin tekstejä lyhyempiä ja mukana on myös runomuotoisia tekstejä ja arvoituksia. Lyhyissä teksteissä tarina ei voi jatkua sivukaupalla niin, että kaksi päähenkilöä mainitaan vain persoonapäätteiden muodossa.

Venäjältä käännettyssä pienoisromaanissa (PM) duaalisen subjektin persoonapäätteitä verbissä on kaikista duaalin esiintymistä vain 35 prosenttia, vaikka kyseessä on yksi, pitkä tarina. Nähdäkseni tässä voi ilmetä kääntämisen vaikutusta siten, että lauseissa tuodaan ilmi subjektin substantiivina tai pronominina, vaikka duaalisen tekijän merkintä verbin

persoonapäätteenä riittäisi ja olisi mansiksi luontevampaa. Myös duaalisten pronominiinien ja substantiivien määrä käänöskielisessä tekstissä viittaa samaan suuntaan (ks. luku 5.1.1).

Duaalisen objektin merkintöjä verbissä on käänöskielisessä aineistossa (PM) noin seitsemän prosenttia ja pohjoismansin aineistossa (WTG) suunnilleen saman verran, noin kuusi prosenttia duaalitapauksista. Kuten Kulonen (2007: 112) on todennut, itämansin aineistossa duaalista objektia merkitään vain silloin, kun subjekti on yksiköllinen. Näitäkin tapauksia aineistosta (IKT) löytyy vain kolme kappaletta, mikä on alle kaksi prosenttia duaalimerkinnöistä. Duaalisen objektin merkintä on esimerkiksi lauseessa *málkaaty komii olkääton olk, pöälii t(ø) ságørnogöü* 'jos (he kaksi) olisivat edelliset kaksi miestä, (hän) löisi (heidät kaksi) kappaleiksi' (IKT 217).

Taulukosta 10 käyvät vielä havainnollisemmin ilmi duaalisen subjektin ja objektin merkintöjen määrät pohjois- (WTG) ja itämansissa (IKT) sekä käänöskielessä (PM).

TAULUKKO 10. Duaalin merkintä verbeissä.

aineisto	subjekti-merkintä	objekti-merkintä	yhteensä duaali-merkintöjä	verbien osuus duaali-merkinnöistä
PM	81	15	229	41%
WTG	182	21	361	56%
IKT	113	3	157	74%

5.2. Duaali lukusanan 'kaksi' jälkeen

Kuten olen edellä todennut, substantiivin luvusta mansissa lukusanan 'kaksi' jälkeen on tehty jossain määrin ristiriitaisia havaintoja. Hontin (1998: 350) mukaan obinugrilaisissa kielissä vanhastaan lukusanan 'kaksi' jälkeen on substantiivin luku tavallisesti ollut duaali. Toisaalta Bírón ja Sipőczin (2009: 332) mukaan heidän tutkimuksensa vanhemmassa mansin aineistossa näissä tapauksissa lukusanaa seuraa poikkeuksetta yksikkö ja vasta uudemmassa aineistossa yli puolessa tapauksista käytetään duaalia. Kálmánin (1976: 49) mukaan lukusanaa seuraa yksikkö, mutta hänen esittämässään (mts. 66) esimerkissä lukusanan 'kaksi' jälkeen substantiivi on duaalinen. Tämän tutkimuksen aineistona olevista niin pohjoismurteen (WTG) kuin itämurteen (IKT) kokoelmista sekä käännöskielisestä pienoisoromaanista (PM) löytyy 'kaksi'-sananjäljessä sekä yksikköä että duaalia.

Pohjoismansin kertomuksissa ja runoissa (WTG) lukusanan 'kaksi'⁶ jälkeen käytetään yleisemmin duaalia kuin yksikköä, esimerkiksi *rus karmoškaŋ(a) kit piŋiŋkwey* 'kaksi poikaa venäläisen harmonikan kanssa' (WTG 108). Myös yksikköä kuitenkin esiintyy samassa asemassa pohjoismansin aineistossa useita kertoja, esimerkiksi lauseessa *kit janiŋ χuŋim-χūl pētsmen* '(me kaksi) laitoimme kattilaan kaksi suurta kalaa' (WTG 146). Itämansin (IKT) kertomuksissa samoin kuin käännöskielisessä tekstissä (PM) taas yksikkö on lukusanan 'kaksi' jälkeen duaalia yleisempi, kuten lauseessa *tok kōōnkōntäänäät wojøl oorøs-pookōp kit woj tärmōlt kit kom kōstaxtōntōä* 'siinä hänen kiivetessään laskeutuu ohi kaksi miestä kahden valkokylkisen eläimen selässä' (IKT 216).

Venäjässä lukusanan jälkeinen substantiivi on sanan 'yksi' jälkeen yksikön nominatiivissa, sanojen 'kaksi', 'kolme' ja 'neljä' jälkeen yksikön genetiivissä ja suurempien lukusanojen jälkeen monikon nominatiivissa (Mustajoki–Alestalo-Shepelenko 2001: 70). Tämä käytäntö ei kuitenkaan ole vanhan indoeurooppalaisen duaalin jäännös vaan myöhäisempää kehitystä (Kiparsky

⁶ Pohjoismansin aineistossa lukusanasta 'kaksi' löytyy yleisen *kit*-muodon lisäksi muutaman kerran murteellinen variantti *īit*.

1967: 61–62). Voidaan kuitenkin pohdiskella, miten tämä venäjän lukusana-käytäntö voi vaikuttaa venäjistä käännettyyn mansin kirjakieleen tai venäjän kielen paineen alla katoamassa olleeseen itämansin puhekieleen. Käytetäänkö esimerkiksi suurien lukusanojen kanssa ehkä monikkoa? Substantiivin luvun tarkastelu kaikkien lukusanojen jälkeen voisi olla mielenkiintoinen tutkimusaihe, mutta tämän tutkimuksen laajuudessa en voi perehtyä siihen tämän laajemmin.

Kunkin aineiston yksikön ja duaalin esiintymien määrät lukusanan 'kaksi' jälkeen on esitetty taulukossa 11.

TAULUKKO 11. Substantiivin luku 'kaksi'-sanin jälkeen

	yksikkö	duaali	yhteensä
PM	6	1	7
WTG	5	11	16
IKT	11	2	13

Havaintojeni mukaan siinä, milloin lukusanan 'kaksi' jälkeen esiintyy duaali ja milloin yksikkö, ei vaikuta olevan mitään yksiselitteistä sääntöä. Molempia esiintyy niin runo- kuin kertomusmuotoisissa teksteissä ja sekä ihmistä, eläintä että esinettä merkitsevien substantiivien kanssa. Esimerkiksi pohjoismansin aineistosta (WTG) löytyy samasta sanasta *āyi* 'tyttö' niin yksikkö- kuin duaalimuoto lukusanan 'kaksi' jälkeen. Yksikössä sana on runomuotoisen tekstin säkeessä *māstər pōstulŋ tūt āyi* 'mestarillisesti liikkuvat kaksi tyttöä' (WTG 84) ja duaalissa *tariy-saw pāwəl(a) kit āyijiy* 'kaksi tyttöä Tariy-saw-kylästä' (WTG 104).

Kuitenkin pohjoismansin aineistossa (WTG) lukusanan 'kaksi' jälkeen ihmistä tarkoittavissa sanoissa duaalimerkintä esiintyy kuudessa tapauksessa seitsemästä. Duaali 'kaksi'-numeraalin jälkeen vaikuttaisi olevan hiukan yleisempi myös sellaisissa substantiiveissa, joihin liittyy myös possessiivisuffiksi, esimerkiksi *kit sayaye sayijaye* 'letittää kaksi palmikkoaan' (WTG 122). Mansissa kolmannen persoonan possessiivisuffiksilla on myös määräisyyttä ilmaiseva funktio (Kulonen 2007: 37), joten nähdäkseni voi olla mahdollista, että tilanteissa, joissa tarkoite on yksilöity ja ikään kuin laskettavissa, duaalin merkintä voi ilmaista tietynlaista painollisuutta ja korostaa substantiivin määräisyyttä ja henkilön ollessa kyseessä inhimillisyyttä. Toisaalta duaalin ja yksikön esiintyminen pohjoismansissa lukusanan 'kaksi' jälkeen voi olla myös yksilöiden idiolekteihin liittyvä piirre tai siinä voi olla hienovaraisia murre-eroja.

Mielenkiintoisia duaalin esiintymiä lukusanan 'kaksi' yhteydessä ovat pohjoismansin aineistossa esiintyvät tapaukset, joissa 'kaksi'-sana on resiprookkisen duaalin määreenä, esimerkiksi lauseessa *tit ekway-ōjkay akwan ta-kos woratēy* 'mies ja nainen pyrkivät turhaan toistensa luokse' (WTG 78). Samantapaisia muotoja on paljon myös itämansin aineistossa, esimerkiksi *kit eek°-öänsyøx° tåk oolöö tåk kojöö* 'eukko ja ukko elävät, makaavat' (IKT 213). Itämansissa 'eukko ja ukko'-merkityksen kanssa lukusana *kit* 'kaksi' esiintyy usein, peräti kuusi kertaa aineistossa. Tosin silloin, kun *eek°-öänsyøx°*-rinnastusta edeltää *kit*-sana, siinä ei useimmiten esiinny duaalin tunnuksia, toisin kuin pohjoismansin vastaavassa rakenteessa. Aineistosta löytyy vain yksi tapaus, jossa itämansissa on 'eukko ja ukko'-yhdistelmässä sekä lukusanamääräite että duaalin tunnus: *kit eek°-öänsyøx° öänø kotwøs* (IKT 215). Tämä tapaus poikkeaa muista siinä, että sanaa on taivutettu sijamuodossa. Mansille tyypilliseen niin kutsuttuun resiprookkiseen duaalin tunnuksilla rinnastamiseen palaan sitä käsittelevässä luvussa 5.4.

5.3. Duaali parillisten sanojen yhteydessä

Kuten lukusanan 'kaksi' kanssa, myös niin kutsuttujen parillisten sanojen yhteydessä duaalin käytössä on havaittu häilyvyyttä. Parillisia sanoja ovat esimerkiksi parillisia ruumiinosia kuten käsiä ja jalkoja tai parillisia vaatekappaleita kuten käsineitä ja jalkineita merkitsevät sanat. Vanhastaan uralilaisissa kielissä parilliset ruumiinosat ja vaatekappaleet on käsitetty yhdeksi kokonaisuudeksi, ja Bírón Sipőczin mukaan mansissakin käytetään 'puoli'-sanalla muodostettuja ilmauksia tarkoittamaan vain toista kättä tai silmää. Tällöin olisi loogista, että molempiin käsiin tai silmiin viitattaisiin yksiköllisellä muodolla. Bírón ja Sipőczin vanhempaa kieltä olevassa aineistossa molempia parillisia tarkoitteita ilmaistaessa esiintyy duaalia ja yksikköä suunnilleen yhtä usein, uudemmassa aineistossa taas parillisia sanoja on liian vähän yleistysten tekoon. (Bíró–Sipőcz 2009: 333.)

Pohjoismansin kertomusaineistossa (WTG) ja Pavlik Morozov -pienoisromaanissa (PM) valtaosa niistä duaalissa olevista substantiiveista, joihin liittyy myös possessiivisuffiksi, merkitsee parillisia ruumiinosia tai vaatekappaleita. Pohjoismansin tekstikokoelmassa (WTG) löytyy lisäksi yhdeksän ja ehkä hieman yllättäen myös käännöskielisestä Pavlik Morozov -pienoisromaanista kuusi yksikössä olevaa sanaa, jotka kuitenkin tarkoittavat molempia jalkoja tai käsiä. Muita ruumiinosia tai vaatekappaleita merkitsevät parilliset sanat ovat aina duaalissa, kun ilmauksen merkitys on molemmat parin osat. Lähes aina sekä yksikössä että duaalissa esiintyviin parillisiin sanoihin liittyy myös possessiivisuffiksi.

Pohjoismansin aineistossa (WTG) yksiköllisistä paria tarkoittavista sanoista miltei kaikki esiintyvät kokoelman runomuotoisissa teksteissä, esimerkiksi seuraavassa säkeistössä:

<i>siməm xolʷəŋ xun-pəl pojtəs!</i>	'sydämeni ei ole lakannut lyömästä'
<i>lāyləm ūri xosa lōχ!</i>	'jalkani odottavat pitkää matkaa'
<i>nomtəmt xosat wōrən xajtas</i>	'ajatuksissani ne ovat jo metsässä'
<i>kātəm puwi sāli tōχ</i>	'käteni pitävät (kaadetun) poron kavioita'

(WTG 114.)

Kertomusmuodossa pohjoismansin aineiston (WTG) ainoa yksiköllinen molempiin jalkoihin viittaava sana on hyvin konventionaalistuneessa muodossa: *a tenk lājɫəl mənsəj* 'he menivät jalan' (WTG 162). Itämansin aineistossa (IKT) jalan kulkemista merkitsevässä yhteydessä kuitenkin esiintyy duaalinen ja possessiivisuffiksillinen muoto: *lājɫöämtəl jəm päält lɔnkət toorəm-syisyk^oääm öät kontəsləm* 'jaloillani tulemallani pitkällä tiellä en ole löytänyt jumalaa' (IKT 216).

Myös käännetyn kielen (PM) molempiin parillisen sanan osiin viittaavat yksikölliset muodot edustavat kahta kiteytynyttä merkitystä. Tällöin kyse on 'jalka'-sanan kohdalla avojaloin kulkemisesta, esimerkiksi *Мотя няр лаглыл ави эли-палныл юв-сялтнэ элмхолас лялт порыгмас* 'paljasjalkainen Motja hypähti portailta saapuvaa miestä vastaan' (PM 503). 'Käsi'-sanan tapauksissa ilmaistaan otteesta irtautumista ja 'käsi'-sanaan liittyy ablatiivin päätte, kuten esimerkiksi lauseessa *Трофим харсятам суне матум ойка катныл хот-манумтастэ, ныге палт усувлас* 'Trofim riistäytyi vaarin käsistä, että paita repesi, ja astui poikaansa kohti' (PM 294).

Käytön keskittyminen aineiston lauluihin ja konventionaalistuneisiin ilmauksiin sopii käsitykseen siitä, että yksikön käyttö molemmista käsistä tai jaloista on vanhakantaisempaa kuin niistä käytetyt duaaliset ilmaukset (ks. Bíró–Sipőcz 2009: 333). Voidaan myös pohdiskella, voiko duaalin käyttö yksikön sijasta parillisista sanoista johtua venäjän kielen vaikutuksesta. Venäjässä nimittäin käytetään epäsäännöllisiä monikkomuotoja monista parillisista sanoista, esimerkiksi sanoista, joiden merkitys on 'silmä', 'hiha', 'polvi', 'olkapää' ja

'korva' (Mustajoki–Alestalo-Shepelenko 2001: 26). Näissä tapauksissa vanha indoeurooppalainen duaali on omaksuttu monikon tehtävään (Kiparsky 1967: 80).

Itämansin kertomusaineistossa (IKT) parillisia sanoja esiintyy vain seitsemän kappaletta. Niistä kuusi on duaalissa ja viittaa parillisen tarkoitteen molempiin osiin: käsiin, jalkoihin tai palmikoihin, kuten esimerkiksi lauseessa *söät täl saagöämnøl tägmäätwom* 'minut ripustettiin seitsemän sylen palmikoistani' (IKT 212). Yhteen parin osaan viittaamassa taas esiintyy vanhakantainen 'puoli'-muodoste: *öäl wööty, nunk k°ås k°nsyöä jöä kot k°äl-kän jööt syløng köät-pöäl k°uji* 'he makasivat pitkän tai lyhyen aikaa, kun he nousevat on keskellä lattiaa kelloa pitelevä käsi' (IKT 212). Yksikölliset parillisten sanojen ilmaukset puolestaan puuttuvat itämansin aineistosta.

Muissa aineistoissa (PM, WTG) 'puoli'-sanalla muodostettuja yhteen parillisen tarkoitteen osaan viittaavia ilmauksia ei esiinny. Yhtä kättä tai jalkaa merkitsevät sanat ovat järjestelmällisesti yksikössä pohjoismansin kertomuksissa ja runoissa (WTG) ja käännöskielisessä pienoisoromaanissa (PM). 'Puoli'-muodosteiden esiintymisen eroja tarkasteltaessa on muistettava, että tässä tutkimuksessa käytettävä itämansin aineisto (IKT) on vanhempaa kielimuotoa kuin pohjoismansin (WTG) tai käännöskielen aineisto (PM). Voidaan siis päätellä, että itämansissa vielä 1900-luvun alussa 'puoli'-rakenteen käyttö on ollut parillisten sanojen yhdestä osasta mahdollista, mutta 1950-luvun pohjoismansissa yksikkö on korvannut kyseisen rakenteen.

Itämansissa ei ole mahdollista erottaa yksikön kolmannen persoonan kahden omistetun possessiivisuffikseja pelkistä duaalin tunnuksista, sillä molempia merkitään samoilla suffikseilla *-ii* ja *-öä/-äö* (Kulonen 2007: 31–32, 45–46). Näin ollen esimerkiksi lauseessa *söät täl saagöünøl tägmäätwos* 'hänet ripustettiin seitsemän sylen palmikoistaan' (IKT 212) ei näy eroa siinä, onko siinä kolmannen persoonan possessiivisuffiksia vai ei. Silloin kun lause on ensimmäisen persoonan muodossa, parillisissa sanoissa käytetään possessiivisuffiksia.

Pavlik Morozov -pienoisromaanissa (PM) parillisia ruumiinosia ja vaatekappaleita merkitsevät duaaliset substantiivit ovat varsin yleisiä, niitä on peräti 66 kappaletta eli 71 prosenttia duaalisista substantiiveista. Niiden suuri määrä verrattuna alkujaan mansiksi tuotettujen kertomusten (WTG, IKT) sisältämiin parillisiin sanoihin liittyyneen tekstien tyylieroihin. Kaunokirjallisessa käännöstekstissä (PM) nimittäin kuvaillaan välillä hyvinkin yksityiskohtaisesti päähenkilöiden eleitä ja ilmeitä, kun taas esimerkiksi kansansaduissa tarinan juonta viedään nopeammin eteenpäin ja kuvailu on suurpiirteisempää.

Parillisten sanojen määrät eri aineistoissa on esitetty havainnollisemmin vielä taulukossa 12.

TAULUKKO 12. Parillisten sanojen määrät duaalissa ja yksikössä eri aineistoissa.

aineisto	duaalissa, merkitys 'molemmat'	yksikössä, merkitys 'molemmat'	yksikössä, merkitys 'toinen'
PM	66	6	32
WTG	24	9	1
IKT	6	0	1

Mielenkiintoinen yksityiskohta on, että myös hyönteisen jalkoihin viitataan duaalilla. Tästä löytyy esimerkki sekä pohjoismansin kertomusaineistosta (WTG) että Pavlik Morozov -pienoisromaanista (PM). Kertomusaineiston esimerkki on sadusta, jossa päähenkilönä on hyttynen: *towlayəm ośśay lāylayəm χosat* 'siipeni ovat ohuet, jalkani ovat pitkät' (WTG 142). Kirjakielisessä esimerkkitapauksessa taas kuvaillaan mehiläistä: *Магварна*

аквкемыл пуныг лаглазетыл пумсиг ёмыс, иснас кер хурип товлаге торгыласыг 'kuin tasapainoa harjoitellen mehiläinen siirteli hauskasti pörröisiä jalkojaan ja värisytti lasimaisia siipiään' (PM 329).

Tästä ilmiöstä voidaan päätellä, että 'jalka'-sanon käyttö duaalissa on konventionaalistunut niin, että sitä käytettäessä sivuutetaan se luonnon-tieteellinen fakta, että hyönteisellä on jalvoja kahden sijasta kuusi. Saman-tyylinen inhimillistävä ja konventionaalistunut käytötapa löytyy 'käsi'-sanon yhteydestä itämansin aineistosta sadusta (IKT), jossa itsestään liikkuvan kirveen toimintaa kuvaillaan lauseella *sågrøp köätöü k°åt-såköü* 'kirveen kädet sekoavat' (IKT 209).

5.4. Resiprookkinen käyttö

Mansissa duaalin eräs tyypillinen käytötapa on rinnastuksen ilmaiseminen, niin kutsuttu resiprookkinen duaali. Vanhastaan tällainen rakenne, jossa molempiin rinnastettaviin tarkoitteisiin lisätään duaalin tunnus, on ollut yleinen ja produktiivinen. Nykykielessä on havaittu merkkejä siitä, ettei resiprookkinen duaali enää ole produktiivinen vaan sitä käytetään vain tietyissä, kiteytyneissä sanayhdistelmissä. Duaalimerkintäkin voi joskus puuttua. (Bíró–Sipőcz 2009: 334.)

Kiteytyneitä muodosteita ja duaalimerkinnän puuttumista resiprookkisista ilmauksista on havaittavissa erityisesti itämansin aineistossa (IKT), jossa yhdessä pitkässä tarinassa esiintyy peräti 21 kertaa sanapari 'eukko ja ukko'. Muita substantiiveja rinnastettaessa käytetään resiprookkisen duaalin sijasta vaikkapa instrumentaalina sen komitatiivisessa funktiossa (Kulonen 2007: 81), kuten esimerkiksi lauseessa *onk-syømør-toåwt pöåltøp kom neetååtøl juw-toortaxtsåg* 'pihkanpalatulta polttava mies vaimoineen sulkivat itsensä sisään' (IKT 210). Usein rinnasteinen elementti jätetään kokonaan pois, kuten lauseessa *öålnø toorøm-lyåp mõð-lyåp manøsåg* 'heillä taivas ja maa pimenivät (pyörtyivät)' (IKT 212). Resiprookkisen duaalin rajoittumisesta yksittäiseen

'eukko ja ukko' -merkitykseen ja vähittäisestä häviämisestä itämansista voi kertoa myös se, että aineistossa (IKT) esiintyy yksi tapaus, jossa on rinnastettu merkitys 'isä ja äiti' monikon *t*-tunnusta käyttäen: *jägöt syüköt teex tø wotsøt* 'isä ja äiti istuivat syömään' (IKT 213). Myös verbin persoonapäätte on lauseessa monikollinen.

Itämansin aineiston (IKT) 'eukko ja ukko' -rinnastuksista, joita on 21 kappaletta, 13:ssa ei käytetä duaalin tunnuksia. Esimerkki duaalimerkinnän puuttumisesta on lauseessa *nyöäny-eeke° jål-wontøs, eek°-öänsyøx° sonsöö* 'leipäeukko istui alas, eukko ja ukko katsovat' (IKT 215). Lopuissakin esiintymissä duaalimerkintä liittyy vain sanaparin jälkimmäiseen jäseneseen, kuten lauseessa *eeke°-öänsyøk°äg komøly kasywäg?* 'miten (he kaksi) eukon ja ukon tuntevat?' (IKT 217). Esiintymistä kuudessa 'eukko ja ukko' -rinnastuksessa on lisäksi attribuuttina lukusana *kit* 'kaksi'. Kaksi samantyylistä tapaus, joissa lukusana 'kaksi' edeltää resiprookkista "eukot-ukot"-muotoa, on myös pohjoismansin aineistossa (WTG). Näistä tapauksista on esitetty esimerkkejä luvussa 5.2.

Käännöskielisessä aineistossa (PM) resiprookkinen duaali on hyvin harvinainen ja esiintyy vain kahdesti. Molemmat tapaukset ovat pariskuntaa merkitseviä ilmauksia, jolloin niitä voidaan pitää jokseenkin konventio-naalistuneina. Toinen tapaus on muissakin aineistoissa yleinen rinnastus 'eukko ja ukko': *Экваг ойкаг хонтвесыг, тавагт хонхан алвесыг* 'puolisot löydettiin; heidät oli tapettu' (PM 67). Toinen esiintymä on vähemmän kiteytynyt: *Арсений Кулуканов ти коробейникиг ворт урсаге - вата хумыг экваг* 'Andrei Kulukanov oli väijynyt metsässä näitä kaupustelijoita – kauppiasta ja kauppiaan vaimoa' (PM 61). Molemmissa tapauksissa duaalin tunnusta käytetään molemmissa rinnastetuissa sanoissa.

Yleensä kahden substantiivin rinnastus tehdään käännöskielisessä pienoisoromaanissa (PM) kuitenkin käyttämällä konjunktiota *oc*, jonka merkityksiä ovat 'ja', 'myös', 'jälleen', 'sitten' ja 'niin' (Kálmán 1976, s. v. *ōs*). Esimerkiksi kaksi henkilönnimeä rinnastetaan aineistossa *oc*-sanalla: *Павел*

ос Мотя няврамыт юи-палт йисыг, матарен лягаласыг 'Pavel ja Motja astelivat viimeisinä neuvotellen jostain' (PM 1099), *тэн илттыг Серёга она ос Данила касаласыг* 'he (kaksi) huomasiivat yhtäkkiä Serjoga-vaarin ja Danilan' (PM 1435). Pohjoismansin (WTG) tai itämansin (IKT) kertomusaineistoista en ole tällaisia konjunktiorinnastuksia havainnut, joten niitä voitaneen pitää käännöskielelle tyypillisinä.

Pohjoismansin aineistossa (WTG) resiprookkisen duaalin käyttö on itämansin aineistoon (IKT) ja käännöskieliseen pienoismaaniin (PM) verrattuna selvästi monipuolisempaa. Pohjoismansin kertomuksista ja runoista (WTG) löytyy 22 resiprookkista rinnastusta, joissa sanaparin molemmissa osissa esiintyy duaalin tunnus. 'Eukko ja ukko' -merkityksisiä rinnastuksia on tässä joukossa vain kaksi kappaletta – kun taas muita erilaisia merkityksiä löytyy peräti kymmenen.

Yleisin duaalin tunnuksilla rinnastettu merkitys on tässä aineistossa (WTG) 'tyttö ja poika', esimerkiksi lauseessa *mōś-ne ājij-pijij ta-kos ūrchatēγ, omatēn akway at joxti* 'mōś-naisen poika ja tyttö odottivat turhaan, heidän äitinsä ei tullut kotiin' (WTG 58). Ihmistä merkitsevien sanojen lisäksi resiprookkisella duaalilla rinnastetaan aineistossa monenlaisia eläimiä, esimerkiksi: *ākariyn śāsiyn puruḡkw woratawe tuw joxtas* 'takkuinen koira ja metsästyskoira halusivat yhtenäen purra häntä (oik. passiivi)' (WTG 64); *tōnton ōjka pij, wit-wōḡḡa pasaten, kāsewayəm, tūrḡulayəm ti sākapēγ!* 'tōnton-vanhuksen poika, kaiva vesikuoppa, turskani ja ruutanani tukehtuvat!' (WTG 64); *āmpij sāli-purne-ūjij akwjot ōluḡkwe patsij* 'susi ja koira alkoivat elää yhdessä' (WTG 140).

Myös elottomia, selvästi yhteen kuuluvia tarkoitteita rinnastetaan resiprookkisella duaalilla, esimerkiksi: *ḡosa minas,wāti minas, āpsit(e) ḡultəm mān nēylas: kolij sūmjajij ūnlēγ* 'kulki pitkän aikaa, kulki lyhyen aikaa, saapui paikkaan, jonne hänen veljensä oli jäänyt: siellä seisoj mökki ja vaja' (WTG

64); *mān mōs-nēkwe ētīposiy, χōtaliy jol-ālmajasaye, takwi pāl-owlēn χanuwjaptāsaye* 'pikku *mōs*-nainen nosti kuun ja auringon alas, ripusti ne nukkumapaikalleen' (WTG 66).

Resiprookkinen rinnastus vaikuttaa myös olevan suhteellisen tavallinen satujen ja laulujen nimissä, sillä aineiston (WTG) duaalirinnastusten esiintymistä kolme on tällä tavoin muodostettua tai tällaisen rinnastuksen sisältävää otsikkoa: *kośariy pupakwēy* 'orava ja karhu' (WTG 56); *mōs-nēy, por-nēy* '*mōs*-nainen ja *por*-nainen' (WTG 58) ja *tariy-saw pāwəl pētay tānilay ēriy* '*tariy-saw*-kylän Petjan ja Danilan laulu' (WTG 108). Jälkimmäisestä esimerkistä käy ilmi, että resiprookkista rinnastusta duaalin tunnuksilla voidaan käyttää myös erisnimien rinnastamiseen, toisin kuin käännöskielisessä tekstissä, jossa erisnimet rinnastetaan *oc*-sanalla (ks. edellä). Nähdäkseni tästä voi päätellä, että resiprookkinen duaali on ollut ainakin vielä aineiston keruun aikaan pohjoismansissa produktiivinen rinnastustapa.

Pohjoismansin kertomusaineistossa toki esiintyy myös muita rinnastuksen tapoja, kuten edellä itämansia käsiteltäessä esiin tuotua komitatiivin merkityksessä käytettyä instrumentaalia: *pāylāmān jə-palt min ilu-šatəl juw-χājtsāmān* 'uimisen jälkeen me Iljušan kanssa juoksimme kotiin' (WTG 156). Lauseenjäseniä rinnastetaan pohjoismansinkin aineistossa (WTG, vrt. itämansin aineisto edellä) myös täysin ilman rinnastusta ilmaisevia morfologisia elementtejä: *ēkwa-piyriś ākwēnt olēy* 'olipa kerran lapsenlapsi ja isoäiti' (WTG 68).

Havainnollistan resiprookkisten duaalirinnastusten määriä eri aineistoissa vielä esittämällä ne taulukossa 13, johon olen vertailun vuoksi merkinnyt myös kaikkien kunkin aineiston duaalisten substantiivien määrän.

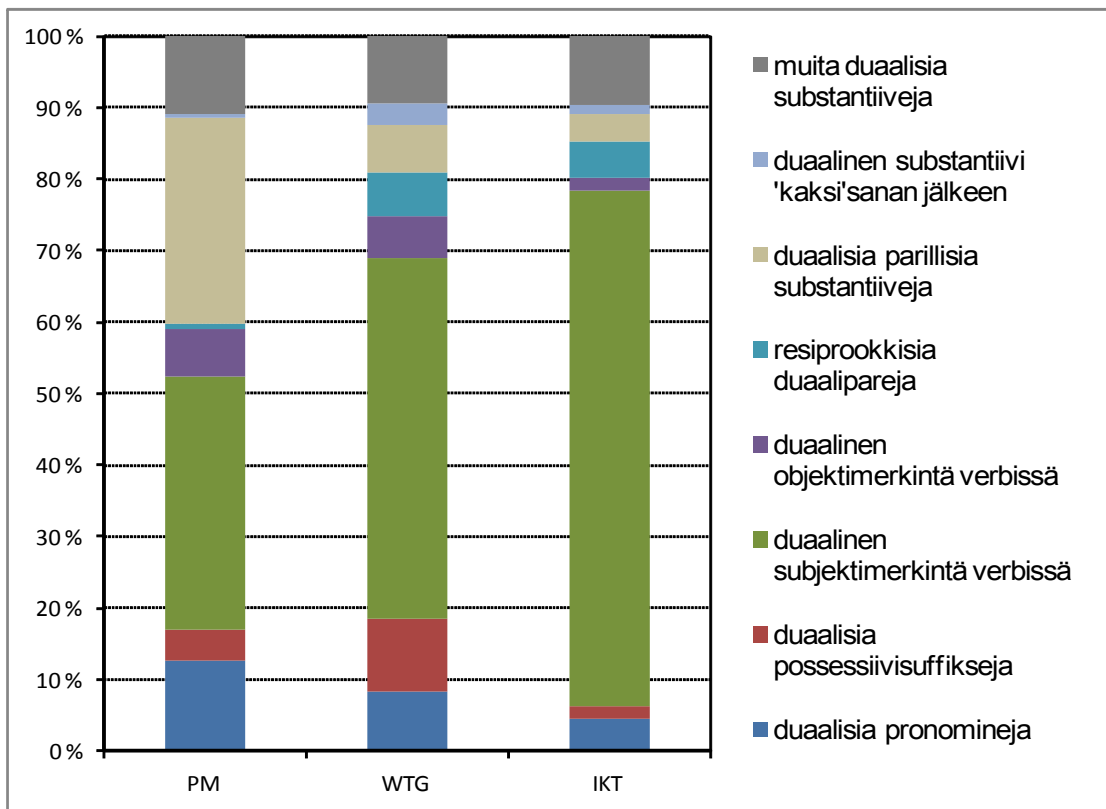
TAULUKKO 13. Resiprookkiset duaalit eri aineistoissa.

aineisto	resiprookkinen rinnastus, dualimerkintä	resiprookkinen rinnastus, dualimerkintä puuttuu	duaalisia substantiiveja aineistossa
PM	2	-	92
WTG	22	-	69
IKT	8	13	23

6. TULOKSIA JA PÄÄTELMIÄ

Tässä luvussa palaan johdannossa (luku 1.1) esittämiini tutkimuskysymyksiin ja hypoteeseihin ja tiivistän edellä tekemäni havainnot kolmesta erilaisesta mansin kielen aineistosta: käännöskielisestä pienoisromaanista (PM), 1950-luvulla nauhoitetuista pohjoismansin kertomuksista ja lauluista (WTG) sekä 1900-luvun alussa nauhoitetuista itämansin kertomuksista (IKT).

Siinä, minkä sanaluokan sanoissa duaalimerkintä on yleisin, on eroja aineistojen välillä. Nämä edellä läpi käydyt erot olen koonnut yhteen niitä havainnollistavaksi kuvioksi 1.

KUVIO 1. Duaalimerkintöjä sisältävät sanaryhmät. Esiintymiä on käännöskielessä (PM) yhteensä 229, pohjoismansissa (WTG) 361 ja itämansissa (IKT) 157.

Käännöskielessä (PM) duaalimerkinnöistä on substantiiveissa 40 prosenttia, puhutussa pohjoismansissa (WTG) 19 prosenttia ja itämansissa (IKT) 15 prosenttia. Vastaavasti verbissä subjektia ilmaisevia persoonapäätteitä on duaalimerkinnöistä käännöskielessä (PM) 35 prosenttia, pohjoismansin aineistossa (WTG) 51 prosenttia ja itämansin kertomuksissa (IKT) peräti 72 prosenttia. Nähdäkseni tuloksiin vaikuttaa tutkittujen tekstien pituus: pitkässä kertomuksessa, jossa päähenkilö ei vaihdu kovin usein, subjektin tunnistamiseen riittää verbissä oleva persoonapäätte. Tämä selittänee eron itä- ja pohjoismansin välillä: itämansin aineiston (IKT) kertomukset ovat pidempiä kuin pohjoismansin (WTG), ja pohjoismansin aineisto sisältää myös runomuotoisia tekstejä. Käännöskielelle näyttää kuitenkin olevan tyypillistä ilmaista subjektia verbin persoonapäätteen lisäksi substantiivilla tai pronominilla silloinkin, kun se ei merkityksen selvyuden vuoksi olisi pakollista. Tämä näkyy myös duaalisten pronomien suurena määränä käännöskielisessä tekstissä (PM): niitä on kaikista duaalimerkinnöistä 13 prosenttia. Pohjoismansin kertomus- ja runoaineistossa (WTG) pronomineja on duaalimerkinnöistä kahdeksan prosenttia ja itämansin aineistossa (IKT) vain neljä prosenttia.

Hypoteesini pitää paikkansa siinä, että duaalin käytössä on eroja eri aineistojen välillä. Kuten olen edellä todennut, tutkijoiden aiemmat havainnot siitä, onko substantiivi mansissa lukusanan 'kaksi' jälkeen yksikössä vai duaalissa, ovat osittain ristiriitaisia (ks. Bíró–Sipőcz 2009: 332; Kálmán 1976: 49, 66). Kaikissa tämän tutkimuksen tarkastelun kohteena olevissa aineistoissa (PM, WTG, IKT) substantiivin luku vaihtelee lukusanan 'kaksi' jälkeen. Pohjoismansin kertomus- ja runoaineistossa (WTG) duaali on yksikköä yleisempi, käännöskielessä (PM) ja itämansissa (IKT) tilanne on päinvastainen. Jos verrataan tilannetta Hontin (1998: 350) käsitykseen, että obinugrilaisissa kielissä duaali on lukusanan 'kaksi' jälkeen ollut yksikköä alkuperäisempi, voidaan ajatella, että kenties käännöskieleen ja katoamassa olevaan itämansiin on vaikuttanut venäjän kielen käytäntö, jossa pienten lukusanojen kanssa käytetään yksikön genetiiviä.

Pohjoismansin aineistossa (WTG) substantiivi on lukusanan 'kaksi' jälkeen duaalissa 11 tapauksessa 16:sta. Olen edellä tarkastellut, voisiko substantiivin merkityksellä olla yhteys siihen, taipuuko se lukusanan jälkeen duaalissa vai yksikössä. Havaintoni on, että duaalimerkintä liittyy näissä tapauksissa yksikköä useammin ihmistä tarkoittaviin sanoihin ja sellaisiin substantiiveihin, joihin liittyy myös possessiivisuffiksi. On mahdollista, että duaalin tai yksikön valintaan lukusanan 'kaksi' jälkeen voi vaikuttaa esimerkiksi tarkoitteen määräisyys, keskeisyys tai inhimillisuus. Aineisto on kuitenkin liian suppea pitävien päätelmien tekemiseen, ja vaihtelu voi johtua myös idiolekti- tai murre-eroista.

Aineistostani löytyy myös ilmiö, josta en ole löytänyt mainintoja lähdekirjallisuudessa. Sekä pohjois- että itämansin aineistossa (WTG, IKT) lukusanaa 'kaksi' voi nimittäin käyttää myös resiprookkisen duaalin määritteenä. Vain resiprookkisista duaalirinnastuksista yleisin merkitys, 'eukko ja ukko', esiintyy tällä tavoin lukusanan yhteydessä. Käännöskielisessä aineistossa (PM) tällaista käyttöä ei ole havaittavissa.

Käännöskielessä (PM) resiprookkinen duaali eli kahden substantiivin rinnastaminen käyttämällä duaalin tunnuksia on harvinaisempaa kuin puhekielisissä aineistoissa (WTG, IKT). Venäjältä käännettyssä pienoisoromaanissa (PM) resiprookkisia duaalimerkintöjä on vain kaksi tapausta. Nämä tapaukset ovat kumpikin pariskuntaa merkitseviä ja nähdäkseni siten konventionaalistuneita käyttötapauksia. Muuten kahden substantiivin rinnastamiseen käytetään esimerkiksi konjunktiota *oc* 'ja'. Konjunktiorinnastuksia taas ei esiinny alkujaan mansiksi tuotetussa aineistossa, joten niitä voidaan pitää käännöskielen piirteinä. Myös itämansin aineistossa (IKT) resiprookkisen duaalin käyttö on sikäli epäproduktiivista, että sitä esiintyy vain yhden merkityksen, 'eukko ja ukko', ilmaisemisessa. Merkintätapa on horjuvaa siten, että merkityksessä 'eukko ja ukko' käytetyssä sanaparissa duaalin tunnusta käytetään 8 tapauksessa jälkimmäisessä jäsenessä, 13 tapauksessa ei ollenkaan.

Hypoteesini pitää siis paikkansa siltä osin, että pohjoismansin aineistossa (WTG) resiprookkisen duaalin käyttö on yleisempää, monipuolisempaa ja säännöllisempää kuin käännöskielessä (PM) tai kuolevassa itämansissa (IKT). Sitä käytetään aineistossa kymmenessä erilaisessa merkityksessä; duaalin tunnuksilla rinnastetaan niin ihmisiä, eläimiä kuin asioitakin. Käytön produktiivisuudesta kertoo se, että resiprookkisella duaalilla voidaan pohjoismansin aineistossa rinnastaa jopa erisnimiä.

Kolmantena duaalin käytön erityispiirteenä on edellä tarkastelun kohteena ollut duaalin käyttö niin kutsuttujen parillisten sanojen kanssa. Vanha suomalais-ugrilainen tapa viitata parillisiin ruumiinosiin ja vaatekappaleisiin on ollut käyttää molempia osia tarkoitettaessa yksikköä ja viitata yhteen parin osaan 'puoli'-sanan avulla (Bíró–Sipőcz 2009: 333). Tämän tutkimuksen aineistona olevista teksteistä löytyy yksi 'puoli'-muodoste parillisen sanan toiseen tarkoitteeseen viittaamassa. Se esiintyy itämansin kokoelmassa (IKT). Itämansissa kuitenkin käytetään säännöllisesti duaalia viitattaessa molempiin parin osiin, kuten käännöskielessäkin (PM).

Pohjoismansin aineistosta (WTG) ja hieman yllättäen myös käännöskielestä (PM) tavataan toista perinteistä parillisiin sanoihin liitettyä käytäntöä: yksikköä viittaamassa molempiin tarkoitteisiin. Kuitenkin molempiin osiin viitattaessa duaalinen merkintä on yleisempi pohjoismansissa (WTG) ja erityisesti käännöskielessä (PM). Yksikön käytön vanhakantaisuudesta kertoo se, että sitä esiintyy erityisesti aineiston (WTG) runomuotoisissa teksteissä. Myös se, että käännöskielisessä aineistossa (PM) ja pohjoismansin aineiston (WTG) kertomuksissa esiintyvät molempia pareja tarkoittavat yksiköt ovat konventionaalistuneita ilmauksia, kertoo nähdäkseni siitä, että käytäntö ei enää ole produktiivinen.

7. LOPUKSI

Duaalin alkuperästä ja sen mahdollisista jäänteistä uralilaisissa kielissä on kirjoitettu paljon, mutta duaalin häviämistä suurimmasta osasta kielikuntaa ei ole pystytty pitävästi osoittamaan. Onkin myönnettävä, että aukottomien päätelmien tekeminen niin kaukaisesta menneisyydestä kuin uralilaisesta kantakielestä lienee mahdoton tehtävä.

Kielissä, joissa duaali edelleen esiintyy, ovat vanhat yhteiset duaalin tunnukset säilyneet. Mansissa uralilaiseen kantakieleen rekonstruoitavissa oleva **n*-tunnus näkyy duaalisissa persoonapronomineissa ja niihin palautuvissa possessiivisuffikseissa. Yhtä vanha **kA*-tunnus on säilynyt niin substantiivien absoluuttisen duaalin tunnuksessa, possessiivisessä taivutuksessa omistetun duaalisuuden merkinnässä kuin verbien objekti-konjugaation duaalisuuden ja yksikön kolmannen persoonan duaalin päätteessä. Siitä on kehittynyt mansin pohjoismurteissa *-γ*, joka on itämurteissa edelleen vokaalistunut. Pohjoismansissa duaalimuotojen muodostus on selvästi säännönmukaisempaa kuin itäisissä murteissa, joissa esiintyy paljon variaatioita ja eri muotojen yhteen lankeamista ja jossa esimerkiksi verbin objektikonjugaatiossa objektin duaalisuuteen viittaavia aineksia on paikoitellen vaikea erottaa varsinaisista persoonapäätteistä. Itämansin muotojen epäsäännöllisyys voi liittyä siihen, että kielimuoto oli aineiston keruun aikaan katoamassa eikä sitä nykyään enää puhuta.

Mansi on uhanalainen kieli, jonka neljästä päämurteesta jo kolme on kuollut ja pohjoismurteenkin puhujat vähenevät nopeasti. Mansin kielen erikoisuuksien, kuten vain obinugrilaisissa kielissä, saamessa ja samojedikielissä esiintyvän uralilaisen duaalin, tutkiminen on siis ajankohtainen aihe. Tätäkin tutkimusta olisi mielenkiintoista jatkaa ottamalla aineistoksi 2000-luvun puhuttua ja kirjoitettua pohjoismansia, esimerkiksi sekä venäjältä käännettyjä että mansiksi tuotettuja kirjoituksia kuin myös arkisia keskusteluja. Tällöin olisi mahdollista kartoittaa, mihin suuntaan duaalin käyttö on muuttunut verrattuna tässä tutkimuksessa käytettyihin 1950-luvun pohjoismansin aineistoon.

Tämän tutkimuksen perusteella ainakin pohjoismansissa resiprookkinen duaalirinnastus on ollut produktiivinen kielenpiirre vielä 1950-luvulla, joten se saattaa olla sitä edelleen. Parillisiin sanoihin viitataan yleisemmin duaalilla, ja yksikön käyttö rajoittuu kiteytyneisiin muotoihin ja runokieleen, joten yksikkö on saattanut edelleen harvinaistua. Parillisten sanojen yhdestä osasta käytettyä 'puoli'-muodostetta löytyy vain yksi esiintymä itämansin aineistosta, joten piirre on mahdollisesti hävinnyt mansista itäisen murteen kuoleman myötä. Pohjoismansissa duaalin käyttö vaikuttaa säännölliseltä ja elinvoimaiselta. Aineistossa esiintyvät horjuvuudet, joissa duaalin merkityksessä käytetäänkin monikkoa, löytyvät itämansin aineistosta.

LÄHTEET

Tutkimusaineisto

IKT = KULONEN, ULLA-MAIJA 2007: Itämansin kielioppi ja tekstejä. Apuneuvoja suomalais-ugrialaisten kielten opintoja varten XV. Suomalais-ugrilainen Seura. Helsinki. [Teksti on käyty läpi painetusta teoksesta. Numerot viittaavat teoksen sivunumeroihin.]

PM = V. GUBAREV 1953: Pavlik Morozov. Mansiksi kääntänyt N. M. Sadomin. Gosudarstvennoe Učšebno-pedagogičeskoe izdatel'stvo Ministerstva prosvetščenija RSFSR Moskva, Leningrad. [Tutkimuksessa on käytetty paralleelitekstikorpuksen tekstiä. Numerot viittaavat korpuksen virkenumeroihin.]

WTG = KÁLMÁN BÉLA 1976: Wogulische Texte mit einem Glossar. Akadémiai Kiadó, Budapest. [Teksti on käyty läpi painetusta teoksesta. Numerot viittaavat teoksen sivunumeroihin.]

Tutkimuskirjallisuus

BÍRÓ BERNADETT – SIPŐSZ KATALIN 2009: Language shift among the Mansi. – Variation in Indigenous Minority Languages, s. 321–346. Impact: Studies in Language and Society, vol. 25. Edit. James N. Stanford – Dennis R. Preston. Dartmouth College / Oklahoma State University.

CHESTERMAN, ANDREW 2004: Beyond the particular. – Translation Universals: Do they exist?, s. 33–49. Edit. Anna Mauranen ja Pekka Kujamäki. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia.

VON FARKAS, JULIUS 1954: Bemerkungen zu der ungar.-historischen Formenlehre III, Ural-altaische Jahrbücher 26. Internationale Zeitschrift für uralische und altaische Forschung. Societas Uralo-Altaica. Wiesbaden.

HONTI LÁSZLÓ 1998: ObUgrian. – The Uralic Languages, s. 327–357. Edited by Daniel Abondolo. Routledge language family descriptions. London.

ITKONEN, ERKKI 1955: Onko itämerensuomessa jälkiä duaalista? – Virittäjä 59, s. 161–175. Kotikielen seuran aikakauslehti. Kotikielen seura. Helsinki.

KÁLMÁN BÉLA 1976: Chrestomathia vogulica. Zweite neubearbeitete Ausgabe. Egyetemi Segédkönyv. Tankönyvkiadó. Budapest.

KERESZTES LÁSZLÓ 1998: Mansi. – The Uralic Languages, s. 387–427. Edited by Daniel Abondolo. Routledge language family descriptions. London.

KIPARSKY, VALENTIN 1967: Russische historische Grammatik. Band II. Die Entwicklung des Formensystems. Carl Winter / Universitätsverlag, Heidelberg.

KULONEN, ULLA-MAIJA 1991: Obinugrilaiset. – Uralilaiset kansat: tietoa suomen sukukielistä ja niiden puhujista, s. 254–278. Toim. Johanna Laakso. WSOY. Helsinki.

KULONEN, ULLA-MAIJA 2007: Itämansin kielioppi ja tekstejä. Apuneuvoja suomalais-ugrialaisten kielten opintoja varten XV. Suomalais-ugrilainen Seura. Helsinki.

LIIMOLA, MATTI 1963: Zur historische Formenlehre des Wogulischen I. Flexion der Nomina. Sonderabdruck aus den Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 127. Helsinki.

MALLORY, J. P. – ADAMS, D. Q. 2006: Oxford Introduction to Proto-Indo-European and the Proto-Indo-European World. Oxford University Press, Oxford. [Verkkolähde, saatavissa: <http://site.ebrary.com.ezproxy.utu.fi:2048/lib/uniturku/docDetail.action?docID=10271486>]

MUSTAJOKI, ARTTO – ALESTALO-SHEPELENKO, MARJATTA 2001: Taipuisa venäjä. Venäjän peruskielioppi ja harjoituksia. WSOY, Helsinki.

RAVILA, PAAVO 1941: Über die Verwendung der Numeruszeichen in den uralischen Sprachen. – Finnisch-Ugrische Forschungen XXVII, s. 1–136. Zeitschrift für finnisch-ugrische Sprach- und Volkskunde. Helsinki.

SIEWIERSKA, ANNA 2004: Person. Cambridge Textbooks in Linguistics. Cambridge University Press.

SIPŐSZ KATALIN 1993: Die Wogulische Erde und das Wogulische Volk. – Specimina Sibirica, tomus VIII, s. 145–151. Materialien eines Internationalen Symposions 15.–17. Oktober 1992 in Szombathely. Redigit János Pusztay. Savariae.

TAULI, VALTER 1966: Structural tendencies in Uralic Languages. Indiana university publications. Uralic and altaic series, vol. 17. Mouton & co.

TIITTULA, LIISA 2010: Käännökset suomenkielisten tekstien maailmassa. Kielellä on merkitystä. Näkökulmia kielipolitiikkaan, s. 253–275. Toim. Hanna Lappalainen, Marja-Leena Sorjonen ja Maria Viikuna. SKS, Helsinki.

TIRKKONEN-CONDIT, SONJA 2004: Unique items – over- or under-represented in translated language. – Translation Universals: Do they exist?, s. 177–184. Toim. Anna Mauranen ja Pekka Kujamäki. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia.

WOLFRAM, WALT 2004: Language Death and Dying. – The Handbook of Language Variation and Change, s. 764–787. Paperback ed. Edited by J. K. Chambers, Peter Trudgill and Natalie Schilling-Estes. Blackwell Handbooks in Linguistics. Blackwell Publishing, Malden.